

‘Gedruckt voor die vande Engelsche natie’

*Onderzoek naar Nederlandse vijandsbeelden in de Eerste en
Tweede Engelse Zeeoorlog in pamfletten*

Jonneke Pans

‘Gedruckt voor die vande Engelsche natie’

*Onderzoek naar Nederlandse vijandsbeelden in de Eerste en
Tweede Engelse Zeeoorlog in pamfletten*

Masterscriptie Politiek en maatschappij in historisch perspectief

Jonneke Pans

Studentnummer: 0324248

Begeleider: David Onnekink

April 2012

Inhoudsopgave

Voorwoord	5
Inleiding	7
Hoofdstuk 1 – Methodiek	11
Pamfletten	11
Methode	12
Hoofdstuk 2 – Historisch overzicht	16
De Eerste Engelse Zeeoorlog	16
De Tweede Engelse Zeeoorlog	19
Hoofdstuk 3 – Vijandsbeelden in de Eerste Engelse Zeeoorlog	22
Broeders maakt geen oorlog!	22
Koningsmoord en tyranny	25
Gierighe gaeuw-dieven	30
Conclusie	33
Hoofdstuk 4 – Vijandsbeelden in de Tweede Engelse Zeeoorlog	36
Broeders of duyvels?	36
Valschen verraderij	40
Roofgelts	45
Conclusie	47
Hoofdstuk 5 – Vijandsbeelden uit de twee oorlogen in comparatief perspectief	49
Religieus-culturele vijandsbeelden	51
Politiek-ideologische vijandsbeelden	52
Economische vijandsbeelden	53
Conclusie	55

Bibliografie	59
Bijlagen	62
Bijlage 1 – Chronologie Eerste Engelse Zeeoorlog	62
Bijlage 2 – Chronologie Tweede Engelse Zeeoorlog	63
Bijlage 3 – Relatie tussen het Huis Oranje-Nassau en het Huis Stuart	65

Citaat voorpagina afkomstig uit: Van Alphen 258, *Engelants verkrachting*.

Illustratie voorpagina: *Dogg' en Leeuwen-dans* (Knuttel 7281).

Voorwoord

Tijdens mijn bacheloropleiding Geschiedenis vond ik het belangrijk naast mijn studie vele nevenactiviteiten te ondernemen binnen de studievereniging Utrechtse Historische StudentenKring. Toen het tijd werd mijn masteropleiding te gaan volgen besloot ik dat dit keer de studie voorop zou staan. Ik wilde er alles uithalen wat erin zat. Dit is uiteindelijk inderdaad gelukt, zij het niet op de manier die ik in eerste instantie voor ogen had. Door chronische ziekte werd mijn studie eerder een last dan een lust. Vertragingen stapelden zich op en de overstap naar een ander masterprogramma werd noodzakelijk. De scriptie bleek een laatste zware hindernis. Ik ben er trots op dat ik deze hindernis heb weten te nemen en hiermee de studie af kan ronden. Dat ik ondanks de zware perioden dit afsluitende onderdeel van de masteropleiding heb weten te volbrengen is voor mij een teken dat ik inderdaad alles uit mijn studie heb gehaald.

Dit traject had ik echter nooit kunnen volbrengen zonder de steun, stimulatie en het vertrouwen van een aantal personen. Ik was waarschijnlijk niet zo ver gekomen zonder het vertrouwen en de hulp van mijn begeleider David Onnekink. Elke keer als ik vanwege energiegebrek een tijdje had moeten stoppen met mijn scriptie, hielp hij me opnieuw op weg om weer vooruit te komen. Zijn tips en aanwijzingen hebben er uiteindelijk toe geleid dat ik het onderzoek heb kunnen doen dat ik interessant vond; naar de inhoud van pamfletten uit de Engelse Zeeoorlogen.

Naast mijn begeleider ben ik ook mijn ouders ontzettend dankbaar voor hun steun en vertrouwen in mij tijdens mijn gehele studie en zeker tijdens de afgelopen maanden van scriptieschrijven. Ik kon altijd mijn vader bellen als ik het even niet meer zag zitten om deze scriptie te schrijven of om op korte termijn een stuk geschreven tekst te lezen. Ook maakte hij regelmatig de reis Maastricht-Zeist om met mij te kunnen sparren over het op papier zetten van mijn bevindingen in het onderzoek, waarna ik weer vol hernieuwd enthousiasme verder kon. Mijn moeder ben ik daarnaast veel dank verschuldigd voor haar geweldige redigeerwerk, waarmee ze vaak tot diep in de nacht bezig was. De laatste – maar zeker niet de minste – die ik wil bedanken is Stefan. Hij is er altijd voor me en met zijn liefde en aanwezigheid heeft hij me daarmee samen met mijn ouders de moed en wil gegeven om door te zetten.

Zoals bij elke mijlpaal in mijn leven vind ik het ook ditmaal moeilijk dat één persoon dit niet meer met mij kan delen. Hoewel zij altijd in mijn gedachten aanwezig is, is juist de afronding van deze

scriptie vandaag voor mij een bijzonder moment. Gisteren was het alweer vijftwintig jaar geleden dat mijn moeder is overleden. Dat ik deze scriptie juist één dag later mag afronden, geeft het idee dat ze er op die manier toch bij betrokken is. Net als mijn vader een kleine vijftwintig jaar geleden heeft gedaan wil ik daarom graag deze scriptie in haar herinnering opdragen, opdat ze deze mijlpaal op die manier met mij kan delen,

Aan mijn moeder, Jeanne.

Jonneke Pans

Zeist, 20 april 2012

Inleiding

Op 15 maart 2012 berichtte NRC Handelsblad in een artikel over de uitlening van de spiegel van oorlogsschip de Royal Charles aan Engeland vanwege het zestig jarig jubileum van koningin Elizabeth en het vijfenzeventig jarig bestaan van het National Maritime Museum in Greenwich. In het artikel wordt gerefereerd aan het nationale sentiment en de kleuring van de geschiedschrijving daardoor. Daarbij wordt de vraag gesteld of deze buit wel terug zal komen naar Nederland na de periode van uitlening.¹ Bijna driehonderd jaar na de oorlog waarin de spiegel van de Royal Charles tijdens de Tocht naar Chatham werd buitgemaakt, wordt hiermee in het artikel de suggestie gewekt dat de Engelsen niet te vertrouwen zijn. Een vijandsbeeld zoals hierboven genoemd is tegenwoordig vaak in kranten of op internet te vinden. Ten tijde van de Nederlandse Republiek vond men dergelijke vijandsbeelden terug in pamfletten.

In de zeventiende eeuw sprak men echter nog niet over pamfletten, maar had men het over libellen, pasquillen, briefjes, blauwboexkens of (nieuws)maren.² Het woord pamflet is in Nederland pas ingevoerd in de negentiende en twintigste eeuw, toen verzamelingen werden gemaakt van wat wij nu pamfletten noemen. Pamfletten namen in de zeventiende eeuw een belangrijke plaats in het politieke leven in. De Republiek kende door onder andere de hoge mate van verstedelijking en geletterdheid een grote afzetmarkt voor pamfletten, dat het grote aantal uitgaven verklaart.³ Gedurende de zeventiende eeuw was het aantal pamfletten dat werd gedrukt toegenomen tot gemiddeld 300 per jaar in de tweede helft van de zeventiende eeuw.⁴ Hierbij is een verband te zien tussen belangrijke gebeurtenissen en de hoeveelheid pamfletten die werd uitgegeven. Na een belangrijke gebeurtenis was er vrijwel altijd sprake van een grotere stroom pamfletten.⁵ De pamfletten gaven commentaar op actuele gebeurtenissen en beïnvloedden daarmee de politiek en andersom beïnvloedde die politiek de inhoud van pamfletten.⁶

Pamfletten werden niet geschreven om een onderwerp op objectieve wijze te behandelen. Zij hadden eerder als doel de lezer te overtuigen van de eigen mening van de auteur.⁷ De auteur

---

¹ Mark Duursma, 'Trofee of gestolen goed uit Chatham', *NRC Handelsblad*, 15-03-2012.

² Craig E. Harline, *Pamphlets, printing, and political culture in the early Dutch Republic* (Dordrecht 1987) 2.

³ Femke Deen, David Onnekink, Michel Reinders, *Pamphlet and politics in the Dutch Republic* (Leiden 2011) 11.

⁴ Reinders, *Gedrukte chaos. Populisme en moord in het rampjaar 1672* (Amsterdam 2010) 14-15.

⁵ Harline, *Pamphlets*, 5-10.

⁶ Michel Reinders, *Gedrukte chaos*, 14-15. Deen e.a., *Pamphlet and politics*, 3.

⁷ Harline, *Pamphlets*, 12.

probeerde hierbij wel grotendeels aan te sluiten bij de dominantie opinie. Auteur en publiek beïnvloedden elkaar op deze manier.⁸

Tot op heden is er slechts weinig onderzoek verricht naar pamfletten, omdat onder historici lange tijd het idee heeft bestaan dat pamfletten vooral propagandistische werken waren en daarmee geen betrouwbare, objectieve bron vormden. Pamfletten werden tot voor kort vooral als illustratiemateriaal gebruikt bij onderzoeken.⁹ Wanneer een groter aantal pamfletten wordt onderzocht, zijn zij echter wel degelijk geschikt als bron voor onderzoek naar overtuigingen en meningen van burgers in een historische periode.

Onderzoek naar pamfletten is de laatste jaren in opkomst. Vanwege het grote aantal uitgaven van pamfletten is het opmerkelijk dat ze niet eerder onderwerp van onderzoek zijn geworden. Thans komen pamfletten in steeds meer onderzoeken centraal te staan. De eerste onderzoeken van de afgelopen decennia die zich op pamfletten richtten, onderzochten vooral de productie en distributie van pamfletten alsmede de vormen en stijlen die gebruikt werden in die pamfletten, dus niet zozeer de inhoudelijke betekenis. Hiermee hebben zij een basis gelegd voor verder pamflettenonderzoek, zoals Craig E. Harline in zijn boek *Pamphlets, printing and political culture in the early Dutch Republic* aangeeft. Harline wilde in zijn onderzoek de rol van pamfletten in het politieke leven in de Nederlandse Republiek begrijpen, waarbij hij pamfletten als een apart historisch fenomeen zag.¹⁰ Naast Harline hebben recent Deen, Onnekink en Reinders opnieuw een boek samengesteld over pamfletten in de Nederlandse Republiek. De essays in dit boek behandelen eveneens grotendeels de rol van pamfletten in de zeventiende eeuw.¹¹

Werden pamfletten enkele decennia geleden hooguit toegepast als illustratiemateriaal in het onderzoek, de laatste jaren wordt de inhoud van pamfletten in relatie tot historische gebeurtenissen steeds vaker onderwerp van onderzoek. In 1997 deed Marijke Meijer Drees onderzoek naar algemene beeldvorming in pamfletten betreffende Nederlanders, Engelsen en Spanjaarden in de vroegmoderne periode.¹² In 2010 beschreef Michel Reinders de moord op de gebroeders De Witt in 1672 en de verhouding tussen deze moord en de inhoud van de pamfletten in dat jaar.¹³

In de bestaande literatuur over de Eerste en Tweede Engelse Zeeoorlog is echter nog geen Nederlands pamflettenonderzoek verricht. De huidige literatuur richt zich met name op de oorzaken

---

⁸ Reinders, *Gedrukte chaos*, 21-22.

⁹ Roeland Harms, *Pamfletten en publieke opinie. Massamedia in de zeventiende eeuw* (Amsterdam 2011) 17.

¹⁰ Harline, *Pamphlets*, IX.

¹¹ Deen e.a., *Pamphlets and politics*, 11.

¹² Marijke Meijer Drees, *Andere landen, andere mensen. De beeldvorming van Holland versus Spanje en Engeland omstreeks 1650* (Den Haag 1997).

¹³ Reinders, *Gedrukte chaos*.

van de twee oorlogen. Zo worden economische (Wilson, Israel en Boxer¹⁴), politieke (Jones¹⁵) en ideologische (Pincus¹⁶) oorzaken aangevoerd om het uitbreken van de oorlog te verklaren. Rommelse heeft daarnaast de oorlog willen verklaren door een combinatie van economische en politieke oorzaken aan te dragen.¹⁷

Bij vrijwel al deze onderzoeken naar de eerste twee Engelse Zeeoorlogen kunnen twee kanttekeningen geplaatst worden. Allereerst richtten de auteurs zich met name op het Britse standpunt ten opzichte van de oorlog. Met name Israel belicht de Nederlandse situatie in zijn werk *De Republiek*,¹⁸ maar de meeste auteurs handelen vooral over de Britse motieven voor de oorlog. De Nederlandse motieven waren weliswaar mogelijk van minder belang, omdat Engeland in beide oorlogen de oorlogverklarende partij was. Maar dit neemt niet weg dat het standpunt van de Nederlandse Republiek met betrekking tot de oorlogen onderbelicht is.

Ten tweede worden pamfletten in de bestaande literatuur over de Engelse Zeeoorlogen vooral als illustratiemateriaal gebruikt, terwijl pamfletten tevens een goed inzicht kunnen geven in de overtuigingen van burgers. Daadwerkelijk onderzoek naar de inhoud van pamfletten ontbreekt eveneens bijna volledig in de bestaande onderzoeken naar deze twee oorlogen. Pincus heeft wel pamflettenonderzoek gedaan over deze oorlogen, maar zijn onderzoek richt zich weer enkel op de Engelse situatie.¹⁹

Door deze twee hiaten in het bestaande onderzoek naar de eerste twee Engelse Zeeoorlogen is er, om een compleet beeld te krijgen van deze oorlogen, extra onderzoek gewenst dat zich richt op de Nederlandse pamfletten die geschreven zijn tijdens deze oorlogen.

Mijn onderzoek betreft de pamfletten uit de eerste en Tweede Engelse Zeeoorlog. In dit onderzoek zal het vijandsbeeld van Nederlanders over de Engelsen tijdens deze twee oorlogen, zoals dat in de pamfletten naar voren komt, aan bod komen. De bedoeling is om een bijdrage te leveren aan het onderzoek naar de twee oorlogen en de in de Nederlandse Republiek levende sentimenten ten aanzien van deze oorlogen. Het doel is hierbij te onderzoeken of er overeenkomsten zijn in beeldvorming ten aanzien van beide oorlogen en of en hoe deze beeldvorming mogelijk verandert.

---

¹⁴ C. Wilson, *Profit and power* (Den Haag 1978, eerste versie gepubliceerd in 1957), C.R. Boxer, *De Ruyter en de Engelse Oorlogen in de Gouden Eeuw* (Bussum 1976, vert. van *The Anglo-Dutch wars of the 17th century* (Londen 1974)), J.I. Israel, *Dutch primacy in World trade, 1585-1740* (Oxford 1989).

¹⁵ J.R. Jones, *The Anglo-Dutch wars of the seventeenth century* (Londen 1996).

¹⁶ S.C.A. Pincus, *Protestantism and patriotism. Ideologies and the making of English foreign policy, 1650-1668* (Cambridge 1996).

¹⁷ Gijs Rommelse, *The Second Anglo-Dutch War (1665-1667). International raison d'état, mercantilism and maritime strife* (Hilversum 2006).

¹⁸ J.I. Israel, *De Republiek 1477-1806* (Franeker 2006, vert. van *The Dutch Republic. Its rise, greatness, and fall, 1477-1806* (Oxford 1995)).

¹⁹ Pincus, *Protestantism and patriotism*.

De inhoud van de pamfletten wordt aan de hand van de geschetste vijandsbeelden onderverdeeld in drie categorieën, te weten religieus-cultureel, politiek-ideologisch en economisch. Hierbij wordt zowel kwalitatief als kwantitatief bekeken op welke categorie in de beeldvorming van de twee oorlogen de nadruk ligt. Deze methodiek en de gebruikte criteria voor de categorieën worden in hoofdstuk één uitgebreid beschreven. In hoofdstuk twee wordt een kort historisch overzicht worden van de twee oorlogen gegeven.

De daaropvolgende twee hoofdstukken zullen over de pamfletten zelf handelen. In hoofdstuk drie wordt de inhoud van de geselecteerde pamfletten met betrekking tot vijandsbeelden gedurende de Eerste Engelse Zeeoorlog besproken. In het vierde hoofdstuk die over de Tweede Engelse Zeeoorlog.

Tot slot zal de beeldvorming, zoals die uit de pamfletten naar voren is gekomen en in hoofdstuk drie en vier verwerkt is, met elkaar vergeleken worden: zijn er bepaalde overeenkomsten te zien in het vijandsbeeld over de Engelsen tussen de twee oorlogen? Zijn er duidelijke verschillen? Ligt de nadruk in beide oorlogen op dezelfde categorie? Is de inhoud van de categorieën gelijk of worden er andere onderwerpen behandeld met betrekking tot het vijandsbeeld. Uiteindelijk zullen hier conclusies uit worden getrokken over het vijandsbeeld tijdens de Eerste en Tweede Engelse Zeeoorlog.

1 Methodiek

Pamfletten

In de zeventiende eeuw bestond er een grote diversiteit in wat wij nu als pamfletten definiëren. In deze tijd sprak men over bijvoorbeeld pasquillen, libellen, blauwboekjes, briefjes of nieuwsmaren.²⁰ De onderzoeken die de afgelopen decennia zijn gedaan naar Nederlandse pamfletten hebben onder andere betrekking op het aantal verschillende pamfletten dat gemiddeld in een jaar verscheen, welke vormen en stijlen ze aan konden nemen, voor wie en door wie ze geschreven waren, waarom ze geschreven werden en de plaats die ze innamen in de maatschappij.²¹

De Nederlandse Republiek kende in de zeventiende eeuw een hoge graad van verstedelijking en geletterdheid die, samen met het economische klimaat, een goede basis vormden voor de uitgave van pamfletten. Vooral de provincie Holland kende een relatief grote afzetmarkt. Deze provincie nam een bepalende positie in binnen de Republiek op het gebied van politiek en economie en kende binnen de Nederlandse Republiek de hoogste graad van verstedelijking en geletterdheid.²²

In de zeventiende eeuw werden, naast een constante stroom pamfletten gedurende het gehele jaar, belangrijke gebeurtenissen vrijwel altijd gevolgd door een grotere pamflettenstroom.²³ Pamfletten reageerden op actuele politieke gebeurtenissen, maar ook op bijvoorbeeld zeeslagen, zoals tijdens de Engelse Zeeoorlogen. De auteurs van pamfletten waren burgers en zij schreven voor een publiek van burgers. Dit waren de personen die rechten en plichten hadden in de maatschappij en participeerden in het politieke leven. Daarnaast was het deze groep die het zich kon veroorloven een pamflet te kopen. Het grauw, dat de onderste lagen van de samenleving vormde, participeerde niet tot nauwelijks in de politieke gemeenschap.²⁴ De auteurs, de burgers, gaven door middel van pamfletten commentaar op de gebeurtenis en probeerden daarnaast vaak de lezer, hun medeburgers te overtuigen van hun eigen opinie.²⁵

Een pamflet kon bijvoorbeeld geschreven worden in de stijl van een lied, verhaal of dialoog, maar kon ook worden uitgegeven als spotprent. Ondanks deze diversiteit in onder andere stijl en vorm, zijn deze documenten in de negentiende en twintigste eeuw samengevoegd in catalogi en hebben zij als overkoepeling het begrip pamflet toegevoegd gekregen.²⁶ Door deze toevoeging van

---

²⁰ Reinders, *Gedrukte chaos*, 15.

²¹ Harline, *Pamphlets*.

²² Deen e.a., *Pamphlets and politics*, 11-18.

²³ Harline, *Pamphlets*, 3-10.

²⁴ Reinders, *Gedrukte chaos*, 19-22.

²⁵ Harline, *Pamphlets*, 3-12.

²⁶ Harms, *Pamfletten en publieke opinie*, 14; Deen e.a., *Pamphlets and politics*, 9.

één begrip op verschillende soorten documenten, is het moeilijk een definitie op te stellen voor het begrip pamflet. Een veel gehanteerde definitie is dat pamfletten gedrukte teksten zijn die direct of indirect betrekking hebben op actuele politieke gebeurtenissen.²⁷ Hierbij moet worden uitgegaan van politiek in de breedste zin van het woord; bijvoorbeeld oorlogen en zee- of veldslagen behoren immers eveneens tot de onderwerpen van pamfletten. Deze definitie zal ook in dit onderzoek gehanteerd worden.

Method

Voor dit onderzoek zijn uit de Knuttel- en Van Alphen-catalogi alle pamfletten uit de jaren 1652-1654 en 1664-1667 bestudeerd. Er is voor deze twee catalogi gekozen, omdat de catalogus van Knuttel de meeste pamfletten bevat en beide catalogi samen via de website van de Koninklijke Bibliotheek te raadplegen zijn. Uit de twee catalogi zijn alle voor dit onderzoek relevante pamfletten geselecteerd, dus de pamfletten die betrekking hebben op de Eerste en Tweede Engelse Zeeoorlog. Daar dit onderzoek vijandsbeelden van Nederlandse burgers over Engelsen wil achterhalen, zijn alle staatspamfletten die betrekking hebben op de oorlogen van het onderzoek uitgezonderd. Deze pamfletten werden uitgegeven door de Staten-Generaal en Gewestelijke Staten en handelen niet over de meningen van burgers, waardoor ze voor dit onderzoek niet relevant zijn.

Na uitsluiting van staatspamfletten en de pamfletten die geen betrekking hebben op de oorlog, bleven er respectievelijk ongeveer 150 (Eerste Engelse Zeeoorlog) en 200 (Tweede Engelse Zeeoorlog) pamfletten over die voor dit onderzoek relevant waren. Op basis van de catalogusnummers is een steekproef getrokken van tien pamfletten per oorlog. Hierbij is ervoor gezorgd ten minste één pamflet per oorlog uit de Van Alphen catalogus te gebruiken en om de pamfletten zo veel mogelijk verspreid over de gehele periode van oorlog te nemen.

Daarnaast zijn er criteria voor de inhoud van de pamfletten vastgesteld. De verschillende vijandsbeelden zijn ingedeeld aan de hand van twee dimensies, te weten categorieën en thema's. De inhoud van de pamfletten is wat betreft het vijandsbeeld onderverdeeld in drie categorieën, te weten cultureel-religieuze, politiek-ideologische en economische vijandsbeelden. Bij de categorieën cultureel-religieus en politiek-ideologisch is gekozen voor een koppeling van twee begrippen, omdat deze begrippen sterk met elkaar samenhangen en deze samenhang in de pamfletten eveneens terug te zien is. Door de keuze te maken voor deze drie categorieën zijn vrijwel alle vijandsbeelden die in de pamfletten naar voren komen in te delen.

---

²⁷ Harline, *Pamphlets*, 3; Harms, *Pamfletten en publieke opinie*, 14.

De verschillende vijandsbeelden zijn ingedeeld naar thema. De thema's zijn afgeleid uit de pamfletten en ingedeeld aan de hand van de kwaliteit en kwantiteit waarmee ze in de pamfletten naar voren kwamen. Met kwaliteit wordt hier de inhoud van de betreffende stukken tekst bedoeld: wat wordt er precies over een bepaald thema gezegd. Sommige thema's kunnen in meerdere categorieën worden onderverdeeld. Er is in deze analyse echter voor een helder overzicht gekozen om de meeste thema's aan slechts één categorie toe te wijzen. Om een goed overzicht te krijgen van de diversiteit aan thema's die in de pamfletten naar voren komen en die te classificeren als vijandsbeeld, is tabel 1 opgesteld.

Thema \ Categorie	Cultureel- Religieus	Politiek- ideologisch	Economisch
Amboyna		X	X
Barbaars		X	
Bedriegen		X	
Begeerte		O	
Bloed vergieten		X	
Brand Londen	X		
Cromwell		X	
Downing		X	
Duivel(s)/staarten/staartmannen/ doggen	X		
Fortuin			O
Geld			X
Geluk	X		
Gierig			X
Godeloos/onchristelijk	X		
Heerschappij over de zee		X	X
Holmes		X	X
Hoogmoed	O	O	
Hovaardig		O	
Ierland/Schotland		X	
Jaloezie			X
Kapen/piraterij			X

Thema \ Categorie	Cultureel- Religieus	Politiek- ideologisch	Economisch
Karel I/Koningsmoord		X	
Karel II		X	
Kwaad(willig)	O	O	
Liegen		X	
Meineed		X	
Moordenaars		X	
Ondankbaar		X	
Onmenselijk	X		
Onrechtvaardig		X	
Ontrouw/trouweloos	X	X	
Onvrijheid/slaafsheid		X	
Profijt			X
Rebellie binnen Engeland		O	
Rijkdom			X
Roven/dieven			X
Schade			X
Schelmen		X	
Straf van God	X		
Terschelling/'t Vlie	X		
Tiran(nie)		X	
Trots	O		
Valsheid		X	
Vergelding		X	
Verraad	X	X	
Verrijken			X
Vriendschap/broeders/bondgenoten	X		
Woede/razernij		X	
Wreedheid		X	

Tabel 1. Thema's in de pamfletten.

X = Wordt gebruikt in dit onderzoek.

O = Wordt wel genoemd in de pamfletten, maar niet behandeld in dit onderzoek.

In hoofdstuk drie en vier worden de categorieën en thema's beschreven die in de pamfletten van respectievelijk de Eerste en Tweede Engelse Zeeoorlog aan de orde komen. De thema's worden per categorie verder uitgediept, waarbij rekening wordt gehouden met zowel het kwantitatieve als het kwalitatieve belang ervan: een thema dat in vrijwel alle pamfletten genoemd wordt, kan kwantitatief van belang zijn, terwijl een thema dat in slechts één pamflet genoemd wordt maar wel de inhoud van dat ene pamflet bepaald eveneens relevant zijn. Door dit criterium zullen in hoofdstuk drie en vier een aantal thema's uitgebreider beschreven worden dan andere. Op grond van het onderzoek kan dan worden geconcludeerd welke de dominante categorieën en thema's zijn en daarmee wat het dominante vijandsbeeld was gedurende een oorlog. In hoofdstuk vijf worden de resultaten van beide hoofdstukken naast elkaar geplaatst, waarbij onder andere gebruik wordt gemaakt van tabel 1. Bij deze vergelijking zal eveneens het kwalitatieve en kwantitatieve belang van de verschillende vijandsbeelden meegewogen worden.

2 Historisch overzicht

Dit hoofdstuk beschrijft kort de historische context rondom de Eerste en Tweede Engelse Zeeoorlog. De drie categorieën die in dit onderzoek gehanteerd zijn, te weten: cultuur en religie, politiek en ideologie en economie, zijn in de tekst verweven. De historische context zal voor elke oorlog apart beschreven worden. Het is niet de bedoeling in dit hoofdstuk een volledig overzicht te geven van het verloop van de twee oorlogen, maar wel om inzicht te geven in de historische context van de twee landen ten tijde van deze oorlogen. Voor informatie over het verloop van de oorlogen is in bijlage 1 een overzicht opgenomen van de gedurende de oorlogen geleverde slagen en andere belangrijke gebeurtenissen.

De Eerste Engelse Zeeoorlog (1652-1654)

“Tot vermeerdering van de schepen / ende het encourageringhe van de navigatie van dese natie...”²⁸

Met bovenstaande woorden begint de Nederlandse vertaling van de Navigation Act uit 1651. Deze akte was er direct op gericht om de handel van de Verenigde Provinciën, die sinds de Vrede van Munster enorm was gegroeid ten koste van de Engelse handel, een zware klap toe te brengen.²⁹ De vrede tussen de Republiek en Spanje in 1648 maakte het voor de Nederlanders mogelijk in het Middellandse Zeegebied handel te drijven, een handelsmarkt die tot dan toe grotendeels in handen was van de Engelsen. Veel producten voor de Engelse markt werden nu in Nederlandse schepen vervoerd. Bovendien konden de Nederlanders betere handelsvoorwaarden bieden, waardoor de Nederlandse tussenhandel sterk kon groeien, eveneens grotendeels ten koste van de Engelse handelsmarkt.³⁰

Door middel van de uitvaardiging van de Navigation Act, wilde de Engelse regering dat “voort-aen geen goederen ofte commoditeyten / wat het oock zy van ’t gewas / voort-brenginge / ofte manufacture (...) sullen in-gevoert / ofte gebracht / werden in dese Republijcque van Engelandt / Yr-landt / ofte eenige andere landen / of eylanden/ plantatien oft territorien / aen dese Republijcque behorende / ofte in haer bezittinge / in ander schip / schepen / ofte sloopjes kleyn en groot / wat het zy / maer alleenlick in soodanigen / als / waerlick en sonder bedrogh / alleenlick het volck van

---

²⁸ *Een acte, tot vermeerdering vande schepen, ende encouragering van de navigatie van dese natie. Getranslateert uyt de originele Engelsche copye* (Knuttel 6956, 1651).

²⁹ Israel, *De Republiek*, 784-785.

³⁰ Israel, *Dutch primacy*, 199-204.

dese Republique toebehoren”.³¹ Deze acte was er dus op gericht om de Nederlandse handel met Engeland te beperken en was van toepassing op zowel Engeland, Ierland en Schotland, als de overzeese Engelse koloniën.

Waar de Navigation Act vaak gezien werd als aanleiding tot de Eerste Engelse Zeeoorlog,³² laat Israel zien dat niet de akte zelf maar de gebeurtenissen daarna de directe oorzaak voor de oorlog vormen. De Navigation Act was tegen de invoer van producten in Engeland door Nederlandse schepen en Nederlandse personen. Dit betekende een klap voor de handel van de Nederlandse Republiek, maar geen bedreiging ervan, aangezien het grootste deel van haar handel met andere landen dan Engeland verliep. Maar nadat de Grote Vergadering in Engeland in augustus 1651 de Navigation Act had aangenomen, werden er met grote regelmaat, onder valse voorwendselen, Nederlandse koopvaardij schepen gekaapt door de Engelse vloot en Engelse kapers. Dit kon de Republiek niet over zijn kant laten gaan, omdat dit wél zorgde voor een bedreiging van de handel. Het Engelse parlement bleek niet genegen een einde te maken aan de kapingen, waardoor de oorlog onvermijdelijk werd.³³

De ontwikkeling naar een oorlog verliep snel. In 1650 waren er nog pogingen ondernomen om een unie te sluiten tussen de Engelse Commonwealth en de Nederlandse Republiek. De twee landen waren op het moment van uitbreken van de oorlog – als enige grootmachten in Europa – een republiek. In Engeland had Cromwell in 1649 de wettige koning Karel I laten onthoofden, waarna de nieuwe regering onder leiding van Cromwell het bestuur over het land had overgenomen.³⁴ De Nederlandse Republiek noemde zich al sinds het sluiten van de Unie van Utrecht in 1579 de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden.

In 1650 was de toenmalige stadhouder, Willem II, aan de pokken overleden. Zijn zoon, Willem III, was nog niet geboren. Hiermee bleef een invloedrijke positie binnen de Republiek onvervuld. De raadpensionaris van Holland, Johan de Witt, kon, door het wegvallen van deze belangrijke tegenstander, grote invloed uitoefenen op de beslissingen van de Staten-Generaal. Voorlopig werd de strijd tussen de Oranjegezinden en Staatsgezinden, die al enkele decennia duurde, in het voordeel van de Staatsgezinden gevoerd.³⁵ Bij het sluiten van de Vrede van Westminster in 1654 werd door het gewest Holland zelfs de geheime Akte van Seclusie ondertekend, waarbij het

---

³¹ *Een acte, tot vermeerdering vande schepen* (Knuttel 6956).

³² Jones, *The Anglo-Dutch Wars*, 4.

³³ Israel, *De Republiek*, 786-787.

³⁴ Maarten Prak, *De Gouden Eeuw. Het raadsel van de Republiek* (Nijmegen/Amsterdam 2002) 55.

³⁵ S. Groenveld, *Evidente factiën in den staet. Sociaal-politieke verhoudingen in de 17^e-eeuwse Republiek der Verenigde Nederlanden* (Hilversum 1990) 43-49.

gewest voor eeuwig afzag van het aanstellen van een opvolger voor de overleden stadhouder en dat het stadhouderschap niet langer verbonden kon worden aan de functie van kapitein-generaal.³⁶

De onderhandelingen liepen uiteindelijk op niets uit. In december 1651 werd de Navigation Act van kracht en in juni 1652 was er oorlog tussen beide landen. Jones geeft aan dat de Republiek de alliantie die Cromwell voorstelde afwees, omdat ze er bang voor was dat ze dan eenzelfde status zou krijgen als Schotland of Ierland: die van ondergeschikte aan de Engelse staat. Israel stelt daarbij dat Cromwell inderdaad een unie voor ogen had waarin de Republiek ondergeschikt zou zijn aan Engeland, een vorm die voor de Republiek onacceptabel was.³⁷ Het pamflet *Engelschen alarm* illustreert dat de Engelse bedoelingen minder gunstig waren voor de Nederlanders. In deze samenspraak tussen een rentenier, burger en koopman, spreekt de koopman over de Engelse ambassadeurs "...dat die schelmen geen vrede en sochten..."³⁸ en een artikel hadden toegevoegd aan de overeenkomst uit 1495 tussen beide landen, een artikel dat "was ons soo onmogelijk / by na / haar te accordeeren (...) hier aan sult gy soo klaar als den dag sien / datse niet anders voor gehad hebben / als ons alleynlijk op te houden / terwijle zy alle preparatien ter zee maakten die sy konden..."³⁹ Het verdrag zou enkel "...tot haar eygen profijt en versekering..."⁴⁰ gemaakt zijn door de "luysige Engelsche[n]"⁴¹, bedoeld om de Republiek te "...wikkelen in haren godloosen en onrechtvaardigen oorlog tegen haren wettigen koning en souverayn."⁴² Jones beschrijft dat in Engeland eenzelfde sentiment overheerste over de Nederlanders: de Nederlanders zouden de onderhandelingen bewust vertragen en de artikelen van de tekst voor het verdrag enkel veranderen in hun eigen voordeel.⁴³ De mogelijkheid bestaat dus, dat er een misverstand ontstond tussen de twee landen over elkaars bedoelingen, waardoor zij elkaar niet meer vertrouwden en niet meer verder wilden en konden onderhandelen.

Met deze afwijzing van de unie en het stuklopen van de onderhandelingen erover, was het voor Cromwell duidelijk dat er andere maatregelen genomen moesten worden om de Nederlandse handel aan banden te leggen en werd de Navigation Act opgesteld en goedgekeurd.⁴⁴ Op het moment dat Tromp tegen orders van de Staten-Generaal en Johan de Witt in, dicht bij de Engelse kust patrouilleerde en in gevecht raakte met Blake, was een oorlog bijna onontkoombaar. Beide

---

³⁶ A. Th. Van Deursen, *De last van veel geluk. De geschiedenis van Nederland 1555-1702* (Amsterdam 2004) 285-288.

³⁷ Pincus, *Protestantism and patriotism*, 26-33; Israel, *De Republiek*, 786; Jones, *The Anglo-Dutch Wars*, 82-84.

³⁸ *Engelschen alarm: of oorlogs-teyken te bespeuren* (Knuttel 7212, 1652).

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Ibidem.

⁴² Ibidem.

⁴³ Jones, *The Anglo-Dutch Wars*, 109.

⁴⁴ Israel, *De Republiek*, 786.

landen dachten daarbij de sterkste vloot tot hun beschikking te hebben en daarmee een oorlog te kunnen winnen.⁴⁵

Ondanks het uitbreken van de oorlog, heerste er bij beide landen een gevoel van onderlinge verbondenheid op religieus gebied. Beide landen hadden zich afgekeerd van het katholicisme. In Engeland hing men het Anglicaanse geloof aan, in de Nederlandse Republiek hadden de meeste inwoners zich bekeerd tot de gereformeerde kerk, terwijl in de overige Europese grootmachten het katholieke geloof werd aangehangen. Grotendeels door deze verbondenheid werden de Nederlanders door de Engelsen als natuurlijke en beste vrienden gezien.⁴⁶

De Tweede Engelse Zeeoorlog

Johan de Witt had al voor het sluiten van de Vrede van Westminster geconcludeerd dat een nieuwe oorlog nooit lang op zich kon laten wachten, omdat de vrede zo gunstig was uitgevallen voor de Nederlanders. Ter voorbereiding op een volgende oorlog had Johan de Witt in de jaren voorafgaand aan de Tweede Engelse Zeeoorlog de oorlogsvloot aanzienlijk laten versterken. De Nederlandse vloot zou daardoor beter opgewassen zijn tegen de Engelsen.⁴⁷

Toen in maart 1665 de Tweede Engelse Zeeoorlog uitbrak, was dit dan ook geen verrassing. Ondanks de relatieve rust die ontstaan was na het sluiten van de Vrede van Westminster in 1654, waren de spanningen tussen Engeland en de Nederlandse Republiek al vanaf 1660 opnieuw duidelijk zichtbaar.⁴⁸ Dit was het jaar waarin, na de dood van Olivier Cromwell, Karel II geïnstalleerd werd als koning van Engeland. Hiermee kwam een einde aan de Engelse Commonwealth en werd Engeland wederom een koninkrijk. Karel II had tijdens zijn ballingschap in Nederland gewoond. Bovendien was hij de oom van de jonge Willem III. In Nederland bestond daarom de hoop dat Engeland nu positiever tegenover Nederland zou komen te staan.⁴⁹ Karel II was immers “door Hollandts hulp, en trouw [...] op den troon gesteegen”.⁵⁰

De onderlinge verhoudingen tussen Karel II en de Nederlandse Republiek waren echter veranderd. Willem III had geen macht in de Nederlandse Republiek, waardoor ze nog steeds geleid werd door Johan de Witt. Hierdoor was de Republiek de natuurlijke vriend van de vijand van Karel II,

---

⁴⁵ Jones, *The Anglo-Dutch Wars*, 113-114.

⁴⁶ Ibidem, 107.

⁴⁷ Van Deursen, *De last van veel geluk*, 288-289.

⁴⁸ Boxer, *De Ruyter en de Engelse Oorlogen*, 38.

⁴⁹ Prak, *De Gouden Eeuw*, 58.

⁵⁰ *Wonderlijke voorzegging, gedaan binnen Londen, door de hof-nar van Karel Stuart* (Knuttel 9121A).

de rebellen die van Engeland een commonwealth hadden gemaakt, en daarmee was de Nederlandse Republiek zelf een vijand. Karel II zag liever een restauratie van Willem II.⁵¹

Ondanks onderhandelingen tussen de twee landen in de jaren 1661-1662 om de economische en ideologische spanningen uit de weg te ruimen, werden onder Karel II in de jaren voorafgaand aan de Tweede Engelse Zeeoorlog nieuwe mercantilistische maatregelen ingevoerd die er op waren gericht de eigen handel te verstevigen en de Hollandse handel te beperken, zoals de verbeterde Navigation Act in 1660 en de Staple Act in 1663. Deze laatste had als doel de handel van Groot-Brittannië met haar koloniën te reguleren.⁵²

Naast deze mercantilistische maatregelen werd er een nieuwe ambassadeur naar Nederland gestuurd, George Downing. Downing behoorde tot de Engelse groep politici die voorstander waren van een oorlog tegen de Nederlandse Republiek. Deze groep politici, die onder leiding stond van de broer van Karel II, James of York, was erop uit zichzelf te verrijken met meer macht en geld. Het winnen van een oorlog tegen de Nederlandse Republiek kon hen beide geven.⁵³ Hij was sterk anti-Nederlands gericht, een persoon die “niet anders gewoon is als te klagen over onse Nederlanders”.⁵⁴ Hij verschafte de Engelsen informatie over Nederland en Nederlandse plannen, onder andere over de ideologische strijd tussen orangisten en staatsgezinden in de Republiek. Deze strijd kon nadelig zijn voor de Republiek in een tijd van oorlog. Downing dacht dat Nederland hierdoor erg zwak zou zijn in een oorlog en zich mogelijk zelfs zonder oorlog zou overgeven.⁵⁵

De Engelse kooplieden hadden sinds 1648 te maken met een teruglopende winsten uit de handel. Een groot deel van de handel was overgenomen door de Nederlanders en daarnaast waren ze om financiële redenen vaak gedwongen gebruik te maken van Nederlandse schepen en schippers.⁵⁶ In de jaren voor de oorlog schaarden de kooplieden zich, vanwege de concurrentie met Nederlandse kooplieden en het economische verlies dat ze hadden geleden, achter het idee voor een oorlog met de Nederlandse Republiek.⁵⁷

Downing was ervan overtuigd dat de Nederlanders liever concessies zouden doen dan een oorlog tegen Engeland te voeren. De Engelse voorbereidingen voor de oorlog en vijandelijke acties werden daarom eerder als bluff ondernomen, dan om daadwerkelijk een oorlog te moeten voeren. Engeland had nog veel interne kwesties die opgelost moesten worden, bovendien was er sprake van

---

⁵¹ Pincus, *Protestantism and patriotism*, 195-204.

⁵² Wilson, *Profit and power*, 99-101.

⁵³ Jones, *The Anglo-Dutch Wars*, 89.

⁵⁴ *Het tweede deel der Hollandse oprechtheid* (Knuttel 9124, 1665).

⁵⁵ Israel, *De Republiek*, 837-846.

⁵⁶ Rommelse, *The Second Anglo-Dutch War*, 44.

⁵⁷ Wilson, *Profit and power*, 107-123.

een slechte financiële situatie.⁵⁸ Ondanks de verwachtingen van Downing gaf Nederland zich allerminst zonder oorlog over aan Engeland. De Witt wilde geen genoegen nemen met doen van enkele concessies aan de Engelsen, in de verwachting dat er vervolgens steeds meer zou worden geëist.⁵⁹

De gewelddadige confrontaties die vanaf begin 1664 plaats vonden, maakten een oorlog tussen de twee landen uiteindelijk onvermijdelijk.⁶⁰ De confrontaties vonden vooral plaats in de West-Afrikaanse koloniën, waar de Engelsen onder leiding van Holmes Nederlandse forten veroverden. De Ruyter veroverde vervolgens een aantal Engelse forten ter vergelding.⁶¹ Als vergelding voor alle schade “ghedaen by de Oost ende West-Indische Compagnien en andere vande onderdanen van de Staten van de Geunieerde Provintien, op ende tegen de schepen goederen ende persoonen van sijn majestyts onderdanen”⁶² gaf Karel II in december 1664 een ‘acte van represalie’ uit. Vanaf dit moment mochten “sijn majestyts vlooten en schepen / als oock alle andere schepen [...] vryelick [...] beslaen ende nemen alle schepen / vaer-tuygh / ende goederen toe-behoorende de Staten van de Ge-unieerde Provintien, ofte eenige van hare onderdanen / inwoonderen binnen eenige van de landen van de Staten van de Ge-unieerde Provintien”.⁶³ Brieven die kaapvaart toestaan werden vooral in tijd van oorlog uitgegeven. Deze vrijbrief werd al in december 1664 uitgegeven, in een periode waarin de twee landen officieel nog niet in oorlog waren, dit laat zien dat een nieuwe oorlog tussen de twee zeeënaties weldra uit zou breken. De oorlog liet inderdaad niet lang op zich wachten en de oorlogsverklaring volgde in 1665:

“Doen te weten, alsoo het den coningh van Groot Brittannien gelust heeft / sonder eenige wettelijcke oorsaecke ofte reden / verachtende ende verwerpende alle salutare ende redelijcke aanbiedinge ende aengewende officien / omme als onder de voorgaende successive coningen / met den Staet der Vereenighde Nederlanden te blyven in goede vrundtschap ende correspondentie / den selven staet ende de goede ingesetenen van dien [...] veelsints te beschadigen in haren koophandel [...] oock vervolgens met openbaren oorloge te aggresseren [...] toonende alsoo niet anders voor oogen te hebben / als sich selven met soodanige ongerechtige middelen te verrijcken”⁶⁴

---

⁵⁸ C.R. Boxer, ‘Public opinion and the Second Anglo-Dutch War 1664-1667’ in: *History Today* XVI, 9 (September 1966) 618-626, aldaar 622-624.

⁵⁹ Jones, *The Anglo-Dutch Wars*, 148.

⁶⁰ Ibidem 844-846.

⁶¹ Rommelse, *The Second Anglo-Dutch War*, 105-116.

⁶² *Acte van represalie van syn majestyts van Groot-Brittanjen* (Knuttel 8880A, 1664).

⁶³ Ibidem.

⁶⁴ *Placaet* (Knuttel 9016, 1665).

3 Vijandsbeelden in de Eerste Engelse Zeeoorlog

Dit hoofdstuk zal de vijandsbeelden van Nederlanders over de Engelsen – zoals deze in de pamfletten naar voren komen – ten tijde van de Eerste Engelse Zeeoorlog bespreken. Aan de vooravond van de oorlog en gedurende de oorlog zelf verschenen veel pamfletten over de oorlog. In de catalogus van de Koninklijke bibliotheek zijn ruim 150 verschillende pamfletten die betrekking hebben op de Eerste Engelse Zeeoorlog te vinden (Staatspamfletten uitgezonderd). Hiervan zijn er voor dit onderzoek tien gekozen. De vijandsbeelden worden besproken aan de hand van de drie categorieën die in het eerste hoofdstuk omschreven zijn, te weten religieus-culturele, politiek-ideologische en economische beelden.

Er zijn in de pamfletten veel kleine thema's te vinden met betrekking tot het vijandsbeeld, zoals te zien is in tabel 1. Per categorie zijn er echter een aantal thema's die veel uitgebreider in de pamfletten naar voren komen. Daar deze thema's zowel in kwantiteit als in kwaliteit de boventoon voeren, zal de nadruk in dit onderzoek op deze thema's liggen.

De eerste paragraaf, 'Broeders maakt geen oorlog!', zal de religieus-culturele vijandsbeelden behandelen, 'Koningsmoord en tyranny' zal de politiek-ideologische beelden beschrijven en 'Gierighe gaeuw-dieven' zal ingaan op de economische beeldvorming.

Broeders maakt geen oorlog!

In het merendeel van de pamfletten zien we verwijzingen naar de religie en de cultuur van de twee volken. Meestal hebben deze verwijzingen echter een negatieve toon: de Engelsen zijn "godeloose staarten"⁶⁵ die "door den duyvel mee beseten"⁶⁶ zijn. Dit vijandsbeeld heeft zijn oorsprong waarschijnlijk in de verbinding Engeland-Engelsen-engelen. De Engelsen kwamen echter niet als engelen over, dus moesten het gevallen engelen zijn, oftewel duivels of staartmannen.⁶⁷ Dit vijandsbeeld komt veelvuldig naar voren in de verschillende pamfletten.

Zo komen we tegen dat het door de duivel bezeten Engeland een portaal was naar de hel, waar de wreedste duivels, zelfs Beëlzebub zelf, verbleven. De duivel deed zich echter listig voor, waardoor de Engelsen verblind waren en niet door hadden dat hij bijvoorbeeld hun wettige koning Karel I zo schandelijk vermoordde. Hiermee had men nu wel het recht om het land in plaats van

---

⁶⁵ *Engelschen alarm* (Knuttel 7212).

⁶⁶ *'t Beseten Engeland* (Knuttel 7218).

⁶⁷ Meijer Drees, *Andere landen, andere mensen*, 134.

Engel-land, Duivel-land te noemen. En hierna probeerde de duivel aan zijn val te ontkomen door zich op Nederland te richten. Hij dacht hier een klein gaatje te hebben, doordat Nederland welwillend stond tegenover onderhandelingen over een unie, waardoor hij “meende sijn gantsche start daar voort in te slingeren”.⁶⁸ De duivel verraadde zichzelf echter door roven, stelen, lasteren, liegen en bedriegen. Het leek wel of God wilde dat de Nederlanders zouden zien “datse niet met menschen maar met vaerlijcke duivels handelde”.⁶⁹ De Engelsen werden dus beheerst door Satan zelf en waren daarmee zijn dienaren geworden, die in zijn opdracht Nederland onderdanig moesten krijgen, zodat het zich naar de Engelse, duivelse wensen zou schikken.

Hierbij aansluitend komen we in het pamflet *Engelschen alarm* tegen dat de Engelsen “hoovaardige duyvels [waren] / die meenen dat alles na haar pijpen behoord te danssen”,⁷⁰ die, wanneer dat niet het geval was, ingrepen. Dit gebeurde volgens het pamflet als de Engelsen de Staatse straatvaarders wilden lichten die voor de Engelse kust langs kwamen, maar zij in plaats daarvan op admiraal Tromp stuitten. Het was niet Tromp die als eerste schoot, maar de Engelse Blake. Deze had de Nederlandse vloot niet verwacht en het kwam hem niet uit dat deze in de buurt was. Door haar aanwezigheid was de Engelse vloot al “soo wat op haar staart geklopt”⁷¹, want zij was bezig met een zaak “die van sich selven stinkt”.⁷² Deze “goddeloose staarten”⁷³ veroorzaakten ondertussen zoveel overlast en schade op zee voor de Nederlanders, dat de Nederlandse vloot weinig meer voorstelde. Bovendien hadden de kooplieden hierdoor geen geld meer voor nieuwe schepen, maar anders zouden zij “daar mede (...) al de staerten voor de duyvel op kaap-zaad (...) gejaagd hebben”.⁷⁴

Deze godloze duivels worden vaak juist gesteld tegenover bijvoorbeeld de “vrome en godtvreesende Nederlanders”,⁷⁵ of de “vry-geboren Neer-landers / ledematen vande Christelijcke gereformeerde kercke / beminders van God / van sijn woordt / vande heyligen / vande ruste / vrede en vryheyt der Christenen”.⁷⁶ Er wordt in de pamfletten dus vaak een tegenstelling gemaakt tussen de slechte, goddeloze Engelsen en de goede, christelijke Nederlanders, juist de twee uitersten worden sterk benadrukt.

---

⁶⁸ *t Beseten Engeland* (Knuttel 7218).

⁶⁹ Ibidem.

⁷⁰ *Engelschen alarm* (Knuttel 7212).

⁷¹ Ibidem.

⁷² Ibidem.

⁷³ Ibidem.

⁷⁴ Ibidem.

⁷⁵ *Een goede balsam op een quade wonde* (Knuttel 7434, 1653).

⁷⁶ *Engelants verkrachting ofte aen-sprake van de vrye Nederlanders, aen de rechtsinnighe Engelsche* (Van Alphen 258, 1653).

Toch wordt er, naast deze tegenstelling tussen de twee landen, in dezelfde pamfletten ook gerefereerd aan de vroegere band die tussen de twee landen bestond. Zo doen de Nederlanders in het pamflet *Engelants verkrachting* onder andere een oproep aan de “rechtsinnighe Engelsche”:⁷⁷

“Een Christelijcke aenmaninge, aen alle oprechte Engelsche, van dese onwettige oorloghe af-stant te doen, op datter *wederom* een oprechte en bondige vrede, tusschen de twee natien en staten, tot beyder welvaren, mach getroffen werden.”⁷⁸

Hieruit blijkt dat Nederlanders al vroeg in de oorlog wilden dat er weer een einde aan de oorlog tussen de twee landen zou komen. Er zou dan wederom een goede vrede kunnen ontstaan, waardoor de landen in welvaart konden leven. Dit was uiteraard van het grootste belang voor de Nederlanders. De Engelse kaapvaart en de oorlog berokkenden de Nederlandse handel wel degelijk schade, ondanks dat een groot deel van de Nederlandse handel doorgang kon vinden. Desalniettemin was het van belang dat er vrede zou heersen tussen de twee landen, zodat de handel, de belangrijkste inkomstenbron, geen hinder zou ondervinden van kapers of de oorlogsvloten.⁷⁹

De Engelsen hoopten door de Navigation Act en een oorlog tegen de Nederlanders zelf te profiteren en daar leken zij in eerste instantie geluk in te hebben, maar dit geluk zal uiteindelijk keren, wordt voorspeld in de *Uytbeeldinge van de hoogmoedige Republijk van Engelandt*:

“Fortuin beteekent het geluk,
Dat keert wel zomtjids zijnen ruk;
En lichtelijk het wel gebeurt
Dat men wel haast verand’ring speurt,
En hem de leeuw geeft zulken slach,
Dat hy het wel beklagen mach,
En slaat de klaauwen in zijn kroon,
En helpt den koning op zijn troon:
Dan tast den Schot, nu vechtens moe,
Eens teffens met de Yrsman toe.
En komt den Deen meê voor den dagh,
Zoo krijgt de staertman slag op slag;
Want wie zich elk tot vyant maakt,

---

⁷⁷ Ibidem.

⁷⁸ Ibidem.

⁷⁹ Israel, *Dutch primacy*, 209-210.

Ten laatsten zelf te gronde raakt.”⁸⁰

Als het tij keert, dan zullen al haar vijanden zich doen gelden, waardoor de Engelse “staertman” uiteindelijk zelf aan de grond raakt.

Naast deze negatieve beeldvorming biedt slechts één van de bekeken pamfletten, *Christelijcke en politique redenen*, een algemeen positieve blik op het Engelse volk. Dit richt zich op de broederschap en de band die tussen beide volken bestaat. Volgens dit pamflet zou er geen oorlog mogen komen tussen de Nederlandse Republiek en de Engelse Commonwealth, “omdat de eere Godts en de ware gereformeerde religie hier door soude ghelastert werden”.⁸¹ Het gaat er bij dit positieve beeld vooral om dat de twee landen broeders en burens zijn, die op ongeveer hetzelfde moment vrije republieken waren geworden en, zoals hierboven al genoemd werd, dezelfde ‘ware’ gereformeerde religie⁸² hadden. Veel van de redenen die genoemd worden in het pamflet over waarom de twee landen niet met elkaar in oorlog zouden moeten komen, hebben in wezen een verwijzing naar één van bovengenoemde uitgangspunten, zoals naar broederschap en gemeenschappelijke religie. Zo wordt tevens aangehaald dat beide landen voor hun religie hadden gevochten, waardoor zij nu onmogelijk tegen elkaar oorlog konden voeren. God zou hen daar allebei voor straffen.

Koningsmoord en tyranny

De pamfletten die betrekking hebben op de Eerste Engelse Zeeoorlog handelen vrijwel allemaal in meer of mindere mate over de koningsmoord op Karel I. De meeste auteurs keuren deze koningsmoord die gepleegd is door “de nieuw’ gepretendeerde Republijcque van Engelandt” sterk af.⁸³ De reacties op deze koningsmoord zijn mijns inziens heel duidelijk zowel politiek als ideologisch te classificeren. Het gaat hier om een politieke gebeurtenis, die om ideologische redenen wordt afgekeurd:

---

⁸⁰ *Uytbeeldinge van de hoogmoedige Republijck van Engelandt* (Knuttel 7276).

⁸¹ *Christelijcke en politique redenen, waer om dat Nederlandt en Engelandt tegens malcanderen niet moghen oorloghen* (Knuttel 7204, 1652).

⁸² Er wordt in het pamflet *Christelijcke en politique redenen* (Knuttel 7204) gesproken over de ware gereformeerde religie in beide landen. Ondanks dat beide landen zich hadden afgekeerd van het katholicisme en tot het protestantisme hadden bekeerd, was het geloof in beide landen niet hetzelfde. In Engeland kende men de Anglicaanse kerk, een protestants geloof dat zijn oorsprong in Groot-Brittannië had en waarbij het Engelse staatshoofd formeel aan het hoofd stond. In de Nederlandse Republiek waren de meeste kerkgangers gereformeerd. Deze protestantse geloofsvorm had zijn oorsprong in de leer van Calvijn.

⁸³ *Een goede balsam* (Knuttel 7434).

“Na dat de nieuw’-gepretendeerde Republijcque van Engelandt, haren goeden en wettigen koninck Karolus den Eersten, voor White-Hall, als een misdadiger, openbaerlijck en by schoonen dage, voor al de weereldt, soo schandelijcken op een schavot heeft gebracht, en hem aldaer met een ongehoorde barbarische en onmenschelike wreedtheydt, soo moordadigh door beuls handen, met een bijlle heeft doen onthalsen...”⁸⁴

Of:

“Ende wierden door des duyvels in-geven zo ver-blind; datse haer niet ontsagen/ haar eygen wettigen koning (dien goeden Karel Stuwaert hooglofliker gedaghtenisse) so schandelijk te ver-moorden...”⁸⁵

De politieke moord op Karel I wordt afgekeurd vanwege de schandelijke of wrede manier (ideologisch) waarop dat volgens de auteurs gebeurd is. De auteurs spreken van een ‘ongehoorde barbarische en onmenschelike wreedtheydt’⁸⁶ en wijzen hierom de nieuwe regering onder Cromwell sterk af. Onder het mom van een meened was de koning door zijn “schelsche en verradische onderdanen”⁸⁷ afgezet en uiteindelijk vermoord, “als een lam ter slachtbanck geleydt”.⁸⁸ De wijze waarop deze moord gepleegd was door de Engelsen onder leiding van Cromwell en de daaruit voortvloeiende overname van de macht door de nieuwe regering, werd door de Nederlanders als een duivelse daad gezien. Daar de nieuwe Engelse regering ervoor had gezorgd dat de “goeden en wettigen koninck”⁸⁹ vermoord was, konden zij “sijn thron wel bekleeden, maer s’en konnen die niet besitten, sonder van de selve beseten te worden, om dat hare besittinge, godloos en onrechtveerdigh is”.⁹⁰ Een onrechtvaardig bezit van de troon stond voor de Nederlanders gelijk aan tirannie, zoals duidelijk blijkt uit de veelvuldigheid waarmee in de pamfletten over tirannie gesproken wordt. Een tirannie met aan het hoofd Olivier Cromwell.

Door deze tirannie verkeren de Engelsen volgens *Engelants verkrachting*, een pamflet “gedruckt voor die vande Engelsche natie”⁹¹, in de meest slaafachtige natie die mogelijk is, terwijl zij voorheen in de meest vrije natie die mogelijk was leefden, waarin zelfs de koning niemand kon

---

⁸⁴ Ibidem.

⁸⁵ ‘t *Beseten Engelant* (Knuttel 7218).

⁸⁶ Ibidem.

⁸⁷ *Engelschen alarm* (Knuttel 7212).

⁸⁸ *Engelants verkrachting* (Van Alphen 258); *Een goede balsam* (Knuttel 7434).

⁸⁹ *Een goede balsam* (Knuttel 7434).

⁹⁰ Ibidem.

⁹¹ *Engelants verkrachting* (Van Alphen 258).

vangen zonder toestemming van de rechter.⁹² Hierdoor was Holland nu de meest vrije natie. Zou de Nederlandse Republiek Cromwell aan het hoofd hebben:

“Dan sout ghy meenen getyranniseert te sijn, want, hy beveelt u totte legers en de schepen maent en wekelick gelt te geven, kondt ghy niet betalen de sergeanten packen u mede, dan raeckt gy niet los als door lang lopen en dobbel gelt. Ten oorlog wort ghy geprest. Thinden moet gy van u goet geven. Met soldaten wort gy beswaert. Tot hare gods-dienst gedwongen. En syt ghy een coopman gy kont niet behouden blijven sonder een grooten bedrieger te zyn.”⁹³

Beide landen werden dus door de verschillende auteurs gezien als vrije naties, maar de Engelsen hadden, doordat Cromwell aan de macht was gekomen in plaats van het wettige koningshuis, de status van slaaf gekregen. Cromwell wordt in het pamflet *Den bedroefden Hollander* afgetekend als een echte tiran, die de bevolking uitknijpt en dwingt om dienst te doen in het leger,⁹⁴ iets wat in de Nederlandse Republiek niet mocht.⁹⁵ Deze maatregelen zouden een volledige ommekeer betekenen in de ideologie van de Nederlandse staat, wat ze, volgens de pamfletschrijvers dus ook betekenden voor de Engelse staat, die tijdens de monarchie eveneens getuigde van grote vrijheid voor de bevolking.⁹⁶

Cromwell had onder het voorwendsel dat de koning meened pleegde, hem af laten zetten en laten vermoorden. Daarna had hij meer macht naar zichzelf toegetrokken dan de koning ooit gehad had, door het parlement grotendeels buiten spel te zetten. Daarmee maakte hij zichzelf de “alder-meyneedighste” en de regering was er een van traiters en verraders, die meer macht hadden dan hen toekwam, dan ze verdiend had. Bovendien hadden ze deze macht gekregen zonder toestemming van het volk, die wisten namelijk wel dat het welvaren en de vrijheid van het land bestonden dankzij het wettelijk verkozen parlement.⁹⁷

Terugkijkend naar de hierboven genoemde onderhandelingen over een mogelijk verdrag tussen de twee landen, zien we dat ook hierbij specifiek Cromwell slecht wordt afgebeeld. Hij was degene die achter de eisen van de Engelsen zat en hij zou niet eens vrede willen, maar juist de Oost-Indische Compagnie beledigen, de alliantie van de Republiek met Denemarken abandonneren en de Nederlanders als niet te vertrouwen neer te zetten. Kort gezegd: Cromwell zou de Republiek willen

---

⁹² Ibidem.

⁹³ *Den bedroefden Hollander, en redelijcken Engelsman* (Van Alphen 259).

⁹⁴ Ibidem.

⁹⁵ Israel, *De Republiek*, 789.

⁹⁶ *Engelants verkrachting* (Van Alphen 258).

⁹⁷ Ibidem.

isoleren, waar zij nu binnen een netwerk van allerlei vriendschappelijke relaties stond.⁹⁸ De Nederlanders hadden dus geen openbare vijanden, terwijl de Engelsen geen vrienden hadden en de goede positie van Nederland wilden gebruiken voor hun eigen gewin.⁹⁹ De Nederlandse gezanten die zich voor de onderhandelingen in Londen bevonden, zouden dan ook door hem misleid of bedrogen worden.¹⁰⁰

Dit politieke en ideologische vijandsbeeld over de koningsmoord, de tirannie onder Cromwell en tevens de Nederlandse angst om eenzelfde positie te verkrijgen als Schotland of Ierland na het sluiten van een eventueel akkoord met de Engelsen, worden verbeeld in het pamflet *Uytbeeldinge van de hoogmoedige Republiick van Engelandt* (zie figuur 1). Engeland is verblind en heeft te maken met een vreemde gast, Cromwell, die niet om zijn prins of koning geeft, maar haar met de bijl de kop afhakt en de staf en kroon afneemt. De nieuwe heerschappij, onder deze vreemde gast, is er een van tirannie.¹⁰¹

Deze ommekeer in de politiek en de behandeling van Nederland door de Engelsen, waren volgens de Nederlanders niet goed. In een kort gedicht aan het einde van deze spotprent wordt de nieuwe Engelse heerschappij afgekeurd en wordt er tevens gerefereerd aan de op handen zijnde oorlog tussen de twee landen:

“Het rijck dat met de tyranny
Wel houden staan zijn heerschappy,
Zal door 't verandren zich bedroeven,
Door slagte van vierwerk toebereyt,
't was best door vreedde by-geleyt,
Aars zal 't zap van orangien proeven.”¹⁰²

Op de prent (figuur 1.), is in de persoon van Cromwell duidelijk te zien dat Ierland en Schotland onderdrukt worden door Engeland. De personages die deze twee landen voorstellen, liggen op de grond of zitten op de grond, geklemd tussen voeten en benen van Cromwell. Daarnaast wordt Frankrijk stevig vastgehouden, oftewel in bedwang gehouden. De Hollander ligt op een tafel, terwijl de ingewanden uit het lijf worden gehaald: mogelijk om uit te beelden dat “hy [Cromwell] Hollant heel daght uyt te suypen.”¹⁰³

---

⁹⁸ *Den bedroefden Hollander* (Van Alphen 259).

⁹⁹ *Engelschen alarm* (Knuttel 7212).

¹⁰⁰ *Den bedroefden Hollander* (Van Alphen 259).

¹⁰¹ *Uytbeeldinge van de hoogmoedige Republiick van Engelandt* (Knuttel 7276).

¹⁰² Ibidem.

¹⁰³ *'t Beseten Engelandt* (Knuttel 7218).

Figuur 1. Uytbeelding van de hoogmoedige Republijk van Engelandt (Knuttel 7276).

Betekenis:

A. Beteikent d'Engelsche regeeringe.

B. Den Schotsman.

C. Den Yrsman.

D. Den Hollander.

E. Den Fransman.

F. Den Griffioen/of roof-vogel.

G. De onschuldige doodnis der konings.

H. Het verkoopen der geroofde goederen.

I. Den Hollandschen leeuw valt/met hulp van den Schotsman/Fransman en Yrsman/den Engelsman op 't lijf.

K. Beteikent/dat door branders de Engesche vloot sal vernielt worden.

L. Is dat afgedwongen geldt der malignanten.

Het kleine kader in het midden bovenin beeldt de moord op de Engelse koning uit, waarbij als detail eronder ook de bijl te zien is waarmee deze gepleegd was. Op het plaatje links worden de goederen die door deze moord vrij waren gekomen door de nieuwe regering verkocht. De plaatjes rechts gaan in op de strijd tussen al de afgebeelde landen. De Engelse vloot wordt vernietigd (K) en de Engelsen zelf worden verslagen door de Hollanders, Fransen, Schotten en Ieren (I).

De auteur laat met de prent en het gedicht erbij duidelijk zien dat hij de Engelse tirannie en onderdrukking afkeurt. Cromwell wilde graag overheersen over allen, door het gebruik van geweld. Alles en iedereen behoorde naar zijn pijpen te dansen.¹⁰⁴ Maar uiteindelijk zou hij verslagen worden door de andere landen "... want wie zich elk tot vyant maakt, ten laatsten zelf te gronde raakt."¹⁰⁵ In *Engelants verkrachting* wordt daarbij tevens duidelijk gemaakt dat niet de Nederlandse regering, zoals de Engelsen beweerden, maar de "nieuwe regeeringhe van Engelandt"¹⁰⁶ de oorzaak is van de Eerste Engelse Zeeoorlog. De auteur doet een oproep aan alle "oprechte Engelsche, van dese onwettige oorloghe af-stant te doen, op datter wederom een oprechte en bondige vrede, tusschen de twee natien en staten, tot beyder welvaren, mach getroffen werden".¹⁰⁷

Gierighe gaeuw-dieven

"Make wars with Dutchmen, peace with Spain. Then we shall have money and trade again."¹⁰⁸

Naast de in de vorige paragrafen genoemde politiek-ideologische en religieus-culturele perikelen, zijn de verwijten van Nederlanders aan Engelsen vaak economisch gerelateerd. Waar de Nederlanders van "outs genegen zijnde tot heilsame eendragt liefde vrede ende enigheyt"¹⁰⁹, werden de Engelsen gezien als gierigaards, rovers en dieven, die uit waren op de rijkdom en welvaart van anderen, en vooral die van Nederland.

De kwestie rond Amboyna uit 1623 wordt eveneens regelmatig aangehaald, omdat de Engelsen toen ook uit zouden zijn geweest op de rijke middelen van de Nederlanders, in dit geval van de Oost-Indische Compagnie en haar dienaren en ingezetenen. Zij hadden de compagnie willen ruïneren terwijl er een verbond was tussen de Nederlanders en Engelsen in dat gebied.¹¹⁰ Deze "Engelsche verraderijen"¹¹¹ waren gedurende de Eerste Engelse Zeeoorlog in zowel de Nederlandse

---

¹⁰⁴ *Engelschen alarm* (Knuttel 7212).

¹⁰⁵ *Uytbeeldinge van de hoogmoedige Republijck van Engelandt* (Knuttel 7276).

¹⁰⁶ *Engelants verkrachting* (Van Alphen 258).

¹⁰⁷ Ibidem.

¹⁰⁸ Geciteerd uit: Meijer Drees, *Andere landen, andere mensen*, 115.

¹⁰⁹ *'t Beseten Engelant* (Knuttel 7218).

¹¹⁰ *Engelsche-duymdrayery* (Knuttel 7201, 1652).

¹¹¹ *Journaal ofte waarachtige beschrijvinge van de gruwelijke conspiratien der Engelsche* (Knuttel 7200, 1652).

Republiek als in Engeland nog steeds punt van discussie. In Engeland verschenen rondom de oorlog veel pamfletten die aan deze gebeurtenis refereerden als spectaculair voorbeeld van Nederlandse corruptie en trouweloosheid.¹¹² De Nederlanders hebben het, als ze spreken over Amboyna, vooral over de “godloosen handel” en het verraad van de Engelsen, die als enige doel het eigen profijt hadden.¹¹³

Terwijl de discussie over Amboyna zich toespitste op gegevens uit het verleden, hield een groot deel van de pamfletten zich vooral bezig met de Eerste Engelse Zeeoorlog zelf en de daarmee samenhangende gebeurtenissen, zoals de uitvoering van de Navigation Act in 1651. Na de uitvoering van deze eerste Akte van Navigatie werden door de Engelsen veel Nederlandse koopvaardij schepen gekaapt en onder valse voorwendselen naar Engelse havens gebracht.¹¹⁴ De hiermee gepaard gaande “over-last en schade ter zee (...) is onverdragelijk; en het en is niet mogelijk dat zy die oyt weder sullen vergoeden”¹¹⁵. Deze schade, veroorzaakt door “die dieven”, leidde voor de koopmannen tot groot verlies. De schepen die uiteindelijk wel werden vrijgelaten, zorgden eveneens voor een grote kostenpost voor de kooplieden en de winst op de vervoerde producten waren ze vaak al lang kwijt:

Ja / sy hebben schepen met citroenen en oraigne appelen aan gehaald / diese niet weder los lieten / voor dat al dat goet bedorven was / en de luyden noch 6 a 8 duysend guldens schade daar en boven hadden / is dat wel verdragelijk voor de kooplieden?¹¹⁶

Naast de op zee geroofde schepen, sloegen de Engelsen ook schepen aan die in de havens kwamen. Door deze combinatie van Engelse vijandelijkheden, deden de Engelsen de Nederlanders “in tijde van vriendschap meer schade (...) als sy ons [de Nederlanders] in tijde van oorlog en vriendschap hadden kunnen doen”.¹¹⁷

Ook naar aanleiding van de Slag bij Dover in mei 1652 verschijnen er beelden van de Engelsen als rovers en dieven. In het pamflet *Engelschen alarm* wordt beweerd dat het een “onbeschaamde leugen” is dat admiraal Tromp eerst geschoten heeft. De Engelsen beweerden dit om de Engelse schande te bedekken, want “het was haar om geen vechten te doen: maar zy sochten die seven kostelijke straatsvaarders in haar giers klauwen te krijgen gelijk zy als roovers en dieven gewoon

---

¹¹² Pincus, *Protestantism*, 92-93.

¹¹³ *Engelsche-duymdrayery* (Knuttel 7201).

¹¹⁴ Israel, *De Republiek*, 786.

¹¹⁵ *Engelschen alarm* (Knuttel 7212).

¹¹⁶ Ibidem.

¹¹⁷ Ibidem.

zijn”¹¹⁸, zodat zij deze straatsvaarders konden lichten. De aanwezigheid van de Nederlandse vloot onder leiding van Tromp was onverwacht voor de Engelsen, waarna Black zich wel moest laten gelden, maar het eerste doel was het opbrengen van de rijk beladen koopvaardijvloot, niet een gevecht aangaan met de Nederlandse vloot.¹¹⁹ De Hollanders en Zeeuwen lieten zich echter niet zomaar weggagen door de aanblik van Blake, als zij dat zouden doen dan “hadden de Spanjaards haar al lang uyt de zee gejaagd, want die al veel vreesselijker uyt-sicht hebben als de Engelsche”¹²⁰. Hieruit zou je kunnen afleiden dat de Nederlanders een vrij lage dunk hadden van de Engelsen, die ook nog een pretendeerden eigenaar te zijn van de zee.¹²¹ Een oorlog tussen Nederland en Engeland zou dan ook een vloek leggen op deze twee landen en alleen maar in het voordeel zijn van juist Spanje.¹²²

“ Den Spangiaert seyt.

Los dos Republicos sun buena para mi.

Soo ickse maer in groot oorlogh sie

Ick schep asem / daer toe krijgh ick groot schat /

Beyde rebellen hebben malcanderen in’t haar gevat /

En als zy beyde haer asem zijn quijt

Dan hoop ickse te hebben tot mijn profijt.”¹²³

Zowel de uitspraak “Daer toe krijgh ick groot schat” als de zin “dan hoop ickse te hebben tot mijn profijt” zullen waarschijnlijk slaan op een eventueel economisch voordeel dat de Spanjaarden zouden kunnen halen uit een oorlog tussen de Nederlandse Republiek en de Engelse Commonwealth. Spanje verkeerde op het moment van deze oorlog tussen de twee Noord-Europese landen in een economisch minder gunstige positie. Het land was tot 1648 in oorlog geweest met de Republiek zelf en verkeerde in de jaren '50 van de zeventiende eeuw in een oorlog met Frankrijk. Hierdoor was de Spaanse staatskas bijna uitgeput, waardoor de staat een economisch profijt goed kon gebruiken.¹²⁴

Doordat de Engelsen in “’t diepste van Nederlandts beurse”¹²⁵ hadden weten te kijken, wilden zij bij hen enkel “rooven en stelen”.¹²⁶ Juist de jaloezie van de Engelsen op de Nederlandse welvaart en

---

¹¹⁸ Ibidem.

¹¹⁹ Ibidem.

¹²⁰ Ibidem.

¹²¹ *Een goede balsam* (Knuttel 7434).

¹²² *Christelijcke en politique redenen* (Knuttel 7204).

¹²³ Ibidem.

¹²⁴ Jones, *The Anglo-Dutch Wars*, 111-112.

¹²⁵ *Een goede balsam* (Knuttel 7434).

¹²⁶ Ibidem.

rijkdom en daarnaast hun onverzadigbare harten wat betreft rijkdommen, maakten dat zij zo op het dievenpad en de ongerechtigheid kwamen en anderen wilden vernielen:

“alsoo begeben dese gierige en onversadelijcke Engelsche-herten, door haere grondeloose en altijs-hongerende begeerten, aen de rijkdommen des wereldts gestreken zijnde, zich steeds tot alle gierigheydt ende ongherechtigheydt, om and're te vernielen, en haer selven te verslinden, en in 't helsche-vyer te slepen.”¹²⁷

Deze helse furie en razernij en de “grondeloose en altijs-hongerende begeerten”¹²⁸ van de goddeloze Engelsen maakten dat zij hun hemelse rijkdommen verwierpen, om van de aardse te kunnen genieten. Hiermee sleepten zij haar onzalige zielen en zichzelf in het hellevuur, om er in eeuwig verderf te blijven.¹²⁹

In het pamflet *Christelijcke en politique redenen waer om dat Nederlandt en Engellant tegens malcanderen niet moghen oorloghen* wordt echter nog aangehaald dat een oorlog tussen beide landen niet nodig is, andere landen gaan er dan op vooruit, doordat zij gemakkelijker handel kunnen drijven, terwijl de Engelse en Nederlandse republieken elkaar enkel een ellendiger tijd zouden bieden. Dit alles terwijl “de werelt is groot genoeg om ons beyde republijcken handel te geven / so wy maer elkandere verstaen / ende dan sullen de zee-rechten elkandere mits ook de vrygheden wel vergunt werden”.¹³⁰ Zowel de buit te maken schatten als de beste soldaten zullen in de diepte van de zee belanden, waarna er in beide landen niets overblijft dan grotere gasthuizen, weduwe hoven en weeshuizen en ellende.¹³¹

Conclusie

Dit hoofdstuk geeft een overzicht van de vijandsbeelden die in de onderzochte pamfletten over de Eerste Engelse Zeeoorlog beschreven worden. De gebruikte pamfletten bevatten allen veel stukken tekst die als vijandsbeeld geclassificeerd en in de drie categorieën geplaatst kunnen worden, te weten de categorieën religieus-cultureel, politiek-ideologisch en economisch.

Binnen de religieus-culturele categorie zijn een tweetal thema's in het bijzonder naar voren gekomen. In de pamfletten werden de Engelsen vaak duivels of staartmannen genoemd. Namen die voortkwamen uit het idee dat de Engelsen gevallen engelen waren en dus met de duivel samenspannen. Het tweede thema binnen deze categorie dat in de pamfletten vaak werd behandeld

---

¹²⁷ Ibidem.

¹²⁸ Ibidem.

¹²⁹ Ibidem.

¹³⁰ *Christelijcke en politique redenen* (Knuttel 7204).

¹³¹ Ibidem.

was het idee van vriendschap en verbondenheid tussen de twee landen. Beide landen waren in de tijd van deze oorlog vrije republieken en kenden hetzelfde geloof. Dit gaf een gevoel van verbondenheid en broederschap tussen de twee landen, waar in de pamfletten regelmatig aan gerefereerd werd. Hoewel beide thema's veel naar voren komen in de pamfletten, zien we binnen deze categorie een overhand in het religieuze spectrum: de verwijzingen naar Engelsen als duivels of staartmannen komt beduidend meer voor dan verwijzingen naar vriendschap, verbondenheid en broederschap. Daarnaast nemen de verwijzingen naar duivels en staartmannen een grotere plek in binnen de pamfletten.

In de categorie politiek-ideologisch zijn er drie thema's die de boventoon voeren, waarvan de eerste twee sterk met elkaar verbonden zijn. Het gaat hier om de thema's over de moord op Karel I en de daaropvolgende tirannie onder Olivier Cromwell. Vrijwel alle pamfletten halen deze twee thema's aan en in een deel van de pamfletten waren deze thema's het hoofdonderwerp, waarmee ze een grote plaats innemen in het vijandsbeeld over de Engelsen tijdens de Eerste Engelse Zeeoorlog. De Nederlandse Republiek bevond zich bij het uitbreken van de Eerste Engelse Zeeoorlog nog maar enkele jaren in het Eerste Stadhoudersloze Tijdperk. De strijd om de macht in de Republiek was nog lang niet gestreden en de voor de meeste provincies lag het op dat moment nog in de verwachting dat Willem III op termijn het stadhouderschap zou opnemen. Het is mogelijk dat deze familieband en de binnenlandse strijd over de positie van de stadhouder in de Republiek ervoor gezorgd hebben dat juist op de moord op Karel I en de daarmee samenhangende heerschappij van Cromwell en felle reactie hebben opgeroepen in de Nederlandse Republiek.

Het derde behandelde thema binnen de categorie politiek-ideologisch heeft een meer ideologische inslag en gaat over het idee van vrije naties met daartegenover de slaafsheid en onderdrukking die de Engelsen onder Cromwells tirannie moesten doorstaan. Dit thema wordt iets minder vaak en iets minder uitvoerig aangekaart in de pamfletten dan de andere twee thema's in deze categorie.

De derde categorie behelst de economische vijandsbeelden. Binnen deze categorie worden eveneens drie thema's uitdrukkelijker behandeld in de pamfletten. Twee pamfletten baseren zich volledig op de Amboyna-kwestie van 1623, waarin de Engelsen volgens de Nederlanders verraad hadden gepleegd. Buiten deze twee pamfletten wordt echter nauwelijks verwezen naar de Amboyna-kwestie. Wel wordt uitdrukkelijk gereageerd op de Navigation Act uit 1651 en de gevolgen die dit had voor de Nederlandse handel, doordat bijvoorbeeld onterecht Nederlandse schepen werden gekaapt en vast werden gehouden in Britse havens. De Nederlandse kooplieden hadden hierdoor veel schade. Dit beeld rondom de Navigation Act is sterk verbonden met het derde thema, dat ingaat op

het vijandsbeeld dat de Engelsen rovers en dieven zijn. De jaloerse Engelsen probeerden op alle mogelijke manieren te profiteren van de Nederlandse welvaart.

Er is voor deze oorlog niet duidelijk aan te wijzen welke categorie de boventoon voert in het Nederlandse vijandsbeeld over de Engelsen. In alle drie de categorieën bevinden zich thema's die sterk aanwezig zijn in vrijwel alle pamfletten, zoals de verwijzingen naar duivels en staartmannen uit de categorie religieus-culturele vijandsbeelden, de moord op Karel I en de tirannie onder Cromwell in de categorie politiek-ideologische vijandsbeelden en de verwijzingen naar de Navigation Act en zijn gevolgen en het beeld van Engelsen als rovers en dieven uit de laatste categorie.

Het gaat bij de categorie over religie en cultuur over slechts één thema, terwijl binnen de overige twee categorieën twee thema's de boventoon voeren. Verwijzingen naar de Engelsen als duivels en staartmannen komen echter veelvuldig voor en worden tevens gebruikt binnen alle andere thema's. Doordat dit thema zo veelvuldig naar voren komt, zou geconcludeerd kunnen worden dat het vijandsbeeld tijdens de Eerste Engelse Zeeoorlog zoals dat in de pamfletten naar voren komt vooral religieus-cultureel genoemd kan worden. De thema's uit de andere categorieën worden echter weer sterker benadrukt in de pamfletten en hebben een grotere rol als onderwerp binnen de pamfletten. Het Nederlandse vijandsbeeld over de Engelsen is dus driedelig te noemen en is zowel religieus-cultureel als politiek-ideologisch als economisch gericht.

4 Vijandsbeelden in de Tweede Engelse Zeeoorlog

Dit hoofdstuk onderzoekt het Nederlandse vijandsbeeld tijdens de Tweede Engelse Zeeoorlog, waarbij eveneens gebruik gemaakt zal worden van de drie categorieën zoals deze in de inleiding beschreven zijn: cultureel-religieuze, politiek-ideologische en economische vijandsbeelden.

Van de ongeveer 200 verschillende bruikbare pamfletten uit de catalogus van de Koninklijke Bibliotheek die betrekking hebben op deze oorlog, zijn er tien getrokken over het gehele tijdsbestek van de oorlog. De oorlog brak officieel pas uit in 1665, maar vanwege de vele geweldsdelicten die plaats vonden in het jaar ervoor, zoals de veroveringen van Nederlandse forten in de koloniën in vooral Afrika door de Engelse Holmes, was de oorlog in feite al in 1664 uitgebroken.¹³² Daarom wordt in dit onderzoek het jaar 1664 eveneens meegenomen.

Dit hoofdstuk geeft een omschrijving van de inhoud van de vijandsbeelden van de Nederlanders over de Engelsen tijdens de Tweede Engelse Zeeoorlog, zoals die in de pamfletten naar voren komen, opdat in het volgende hoofdstuk een goede vergelijking gemaakt kan worden tussen de vijandsbeelden tijdens de Eerste en de Tweede Engelse Zeeoorlog. De opbouw van dit hoofdstuk is dan ook hetzelfde als in hoofdstuk drie.

Broeders of duivels?

Sinds Koningin Elizabeth I (r. 1558-1603) in Engeland de troon had bestegen en de Anglicaanse kerk daar vaste grond onder haar voeten had gekregen, heerste er een gevoel van verbondenheid tussen Engeland en de nog jonge Nederlandse Republiek. De twee protestantse landen zouden idealiter elkaars bondgenoten moeten zijn. Ondanks dat er geen daadwerkelijke alliantie werd gesloten, leefde in beide landen een sentiment van bondgenootschap en vriendschap tussen de twee landen.¹³³ In de pamfletten die geschreven zijn tijdens de Tweede Engelse Zeeoorlog, komen dan ook regelmatig zinnen voor die verwijzen naar dit gevoel van bondgenootschap en vriendschap. In deze gevallen gaat het er echter vrijwel altijd om dat de Nederlanders door de Engelsen verraden zijn. Het Engelse volk “baadt zich in het mergh van trouwe bondtgenoten”¹³⁴ en zij schond in “geloof-genoots, gebuur- en volken-recht”.¹³⁵ De Engelsen namen hun wapens op tegen “Christenen die met haar van

---

¹³² Israel, *De Republiek*, 844; Rommelse, *The Second Anglo-Dutch War*, 105.

¹³³ Pincus, *Protestantism*, 11.

¹³⁴ *Leeuw en hondt* (Knuttel 9142).

¹³⁵ *Innige gedachten, geuittet over den brand van Londen* (Knuttel 9365, 1666).

eene religie zijn”,¹³⁶ terwijl de Nederlanders dit toch eigenlijk niet verwachtten van christenen, zeker niet van “Christenen van eene gereformeerde religie!”¹³⁷ In een ander pamflet komen we ook een soort verbijstering en woede tegen over de acties van de Engelsen: zijn die Engelsen eigenlijk wel onze broeders en bondgenoten? Een personage in het pamflet vraagt zich af of “dat onze broeders in de religie [zijn]”.¹³⁸ De Nederlanders kunnen zich niet voorstellen

“dat iemand de gene die hem goed gedaan en alle vriendschap die hij kan bewesen heeft, voor zoo vele genoten deugden en vriendschap alle quaad en boosheid die hij kan bedenken, daar voor doet, is een groote grove en onvergeefelijke ondeugd.”¹³⁹

Het pamflet *Troef grooten troef* uit 1664 laat het idee van verbondenheid alsmede de verhoudingen en achtergronden van de op handen zijnde oorlog zien aan de hand van een kaartspel. Dit kaartspel staat gelijk aan de oorlog, waarbij de Engelsman de Hollander uitdaagde een kaartspel met hem te spelen. In plaats van de vrede te bewaren, zoals de Nederlanders liever deden, speelden de Engelsen liever het spel van de oorlog, waarbij zij aan het vechten raakten en zij deze oude vriendschap verspeelden. Zelfs op het moment dat er onenigheid ontstond tijdens het kaartspel, wil de Hollander liever “de kaart in ’t vyer werpen”¹⁴⁰ zodat zij “maer te beter vrientschap houden”.¹⁴¹

De onenigheid was ontstaan doordat de Engelsman “gantsch quaedt [...] spel”¹⁴² had gespeeld. We lezen elders echter ook dat:

“Geen quaad blijft ongestraft, geen goet doen ongeloot.
De sterkste wallen zijn getrouwe bontgenooten.
Wie door bedrog, en list, oprechte vrienden hoont,
Die word, door oorlogs ramp, van Godt, en elck verstooten.”¹⁴³

De Engelsen mogen dan de vriendschap verspelen, zij zullen vanzelf door God worden gestraft, want “d’ontrou heeft haer paelen. Gods geesselroê klim lang om strenger neer te dalen.”¹⁴⁴ De pestplag in Londen in 1665 en vooral de grote brand in deze stad in 1666, worden in de pamfletten veelal

---

¹³⁶ *Het tweede deel der Hollandse oprechtheid* (Knuttel 9124, 1665).

¹³⁷ *Ibidem*. In dit pamflet worden de Engelse en Nederlandse protestantse geloven gelijk geschaard als gereformeerde religie. In Groot-Brittannië hing men echter de Anglicaanse kerk aan, terwijl men in de Nederlandse Republiek aanhanger was van de op de leer van Calvijn gestoelde gereformeerde kerk.

¹³⁸ *Het tweede deel der Hollandse oprechtheid* (Knuttel 9124).

¹³⁹ *Ibidem*.

¹⁴⁰ *Troef grooten troef, tusschen Engelandt en Hollandt* (Knuttel 8885, 1664).

¹⁴¹ *Ibidem*.

¹⁴² *Ibidem*.

¹⁴³ *Wonderlikke voorzegging* (Knuttel 9121A).

¹⁴⁴ *Bellone aen bant* (Knuttel 9524, 1667).

uitgelegd als deze straf van God. Als gevolg van de ontrouw van de Engelsen aan de Nederlandse vriendschap had God ervoor gezorgd dat vrijwel de gehele binnenstad van Londen in de as kwam te liggen. Enkel “de hoge tour, met haer verzengde kruin, zal ooggetuige zijn van Londens smokent puin,” terwijl “toen die vierorkaen quam bruizen,” hij “slokte een langen reex van sesmaelduizent huizen in ’t gulzig ingewant.”¹⁴⁵

De ergste schending van trouw en eer die de Engelsen begaan hadden en waar de brand in Londen vrij snel op volgde, was het in brand steken en plunderen van de Nederlandse handelsvloot die in het Vlie lag te wachten en de daarop volgende brandschatting en plundering van Westerschelling in 1666.¹⁴⁶ In het pamflet *Londens puyn-hoop* wordt het verband tussen de brandschatting en plundering in het Vlie en Westerschelling en de brand in Londen, zoals de Nederlanders dat veelal zagen, duidelijk gelegd:

“De helsche stookebrandt der Britten
Stak juichende den Vliestroom aan,
En Schelling, daer de visschers zitten
[...]
En klaegden droef dit hartewee
Aen Godt, en hun bekretene oogen.
[...]
Maer onder ’s volcks gejammer zie
De Godtheit self om hoogh te rede.
[...]
D’aartsrechter velte, eer droef dan blijde,
Het vonnis, uit zijn aengezicht
En oogen sprangkelen de vonken
Van ’s hemels wraeck, te lang getergt.
[...]
Hier stookt een storm van ’t noorden onder,
En voedt de vlam, die los en vry
Gaet waiden over ’s konings huizen,
En weit gebouw en kercken af.
[...]
Daer Gods orkaen in brult en blaest;
Waer ’s nu rijx triomfgeschater

---

¹⁴⁵ *Bellone aen bant* (Knuttel 9524).

¹⁴⁶ Boxer, *De Ruyter en de Engelse oorlogen*, 65.

Om Schelling, en het brandend Vlie?“¹⁴⁷

Daar de Engelsen ongeoorloofd “door vier en vlam vernielen”¹⁴⁸, “die van den hemel u quam straffen door het vuur”,¹⁴⁹ want “na lacchen volgt haest treuren”.¹⁵⁰ Doordat “dien alvermogenen en rechtveerdige God”,¹⁵¹ dagenlang een krachtige wind had laten waaien, “heeft [de wind] niet op gehouden, voor dat hij niet meer wist te vinden om te verteren.”¹⁵² De brand zorgde ervoor dat heel “Brittanje treurt vergeefs om ’t ongenadig lot.”¹⁵³

Het idee van rechtvaardige straf van God voor de Engelse verraders vanwege hun “overgrootte wreetheden”¹⁵⁴, is in veel pamfletten die na de brand van Londen geschreven zijn terug te zien. Een ander terugkomend thema is de benaming voor Engelsen als duivels en honden, verwijzingen naar de hel en helse figuren. Als gevallen engelen worden de Engelsen gezien als onderdanen van de duivel zelf en daarom zelf duivels of staartmannen genoemd. De verwijzing naar hond of dog als helse figuur komt mogelijk voor uit naar de Klassieke en Christelijke beeldende kunst, waarin Kerberes de driekoppige hond de bewaker van de onderwereld uitbeeld. De Engelsen hebben een “vloekverwantschap, met ontaerd’eerloose-leên”:¹⁵⁵ “de Engelse zijn duivels op verwonne mannen”¹⁵⁶ en “ontmenschten Brit[ten]” met een “doghschen aert”.¹⁵⁷

Deze hond gaat nu voor de tweede keer de strijd aan met de Nederlandse leeuw. De Nederlandse leeuw moest weliswaar eerst langzaam op stoom komen, waardoor de Engelse steerten aan het begin van de oorlog nog slagen konden winnen,¹⁵⁸ door het spelen van een duivels spel.¹⁵⁹ Uiteindelijk zouden de Nederlanders de Engelse duivels echter verslaan, want “de leeuw ontziet geen hont”¹⁶⁰, waarbij Cornelis Tromp tijdens de Tweede Engelse Zeeoorlog “de steerten heel [zou] afhouden.”¹⁶¹

---

¹⁴⁷ *Londens puyn-hoop, oft Godts handt over deselve, in’t verbranden der stadt* (Van Alphen 328).

¹⁴⁸ *Innige gedachten* (Knuttel 9365).

¹⁴⁹ *Op’t afbranden van Londen* (Knuttel 9363).

¹⁵⁰ *Ibidem*.

¹⁵¹ *Kort doch waarachtig verhaal* (Knuttel 9356, 1666).

¹⁵² *Ibidem*.

¹⁵³ *Bellone aen bant* (Knuttel 9524).

¹⁵⁴ *Londens puyn-hoop, oft Godts rechtvaardige straffe* (Knuttel 9361).

¹⁵⁵ *Innige gedachten* (Knuttel 9365).

¹⁵⁶ *Het tweede deel der Hollandse oprechtigheid* (Knuttel 9124).

¹⁵⁷ *Innige gedachten* (Knuttel 9365).

¹⁵⁸ *Neerland, en Engelsman t’samen redenkavelende over den zee-strijt den 13 junij 1665. lest voorgevallen* (Knuttel 9069, 1665).

¹⁵⁹ *Troef grooten troef* (Knuttel 8885)

¹⁶⁰ *Leeuw en hondt* (Knuttel 9142).

¹⁶¹ *Neerland, en Engelsman* (Knuttel 9069).

Valschen verraderij

In Engeland was in de jaren tussen de Eerste en Tweede Engelse Zeeoorlog een machtswisseling geweest. In plaats van Olivier Cromwell, had koning Karel II de troon bestegen. In de jaren voor zijn aantreden als koning in 1660, was Karel II gedurende zijn verbanning in Nederland geweest en na zijn ballingschap “door Hollandts hulp, en trouw, [...] op den troon gesteegen.”¹⁶² Maar in feite was hij, volgens de Nederlanders, uiteindelijk geen haar beter dan Olivier Cromwell zelf. Net als Cromwell dwong Karel II door “schendige bedriegerijen”¹⁶³ Nederland in een oorlog,¹⁶⁴ waardoor “de gansche weerelt walght van Stuarts koninghrijck.”¹⁶⁵ Daarnaast liet Karel II Holmes niet straffen voor zijn veroveringen van Nederlandse forten in Afrika, waardoor de Nederlanders vonden dat er “doch wel een groote ondankbaarheid, trouweloosheid en meenedigheid in dezen koning”¹⁶⁶ is.

Door deze “schelmerij en verraderij”¹⁶⁷ van Karel II, waarbij hij niet “betoont [...] dat hy een Christen koningh is,”¹⁶⁸ worden er in veel pamfletten verwijzingen gemaakt naar de moord op Karel I. Deze wordt vaak nog steeds afgekeurd:

“... dat den koning zijn majesteits vader, hoogloffelijker memorie, met de aldergrouwelijkste boosdaad, bij de vadermoorderse schelmen en alderafgrijsselijktste moordbeulen, op een ongehoorde en nooit gebeurde wijze, voor zijn eigen huis, door de handen van een alderschelmachtigsten en Godvergetensten beul, op een schavot, schendiglijken en wreedelijken was vermoord en het leven benomen.”¹⁶⁹

Waarbij de:

“Londische en Parlamentische moordbijl, door des vreed samen en heiligen konings hals gejaagt was.”¹⁷⁰

Vanwege het veroorzaken van de Tweede Engelse Zeeoorlog wordt een moord zoals gepleegd op Karel I gerechtvaardigd voor Karel II:

---

¹⁶² *Wonderlijke voorzegging* (Knuttel 9121A).

¹⁶³ *Het tweede deel der Hollandse oprechtheid* (Knuttel 9124).

¹⁶⁴ *Bellone aen bant* (Knuttel 9524).

¹⁶⁵ *Leeuw en hondt* (Knuttel 9142).

¹⁶⁶ *Het tweede deel der Hollandse oprechtheid* (Knuttel 9124).

¹⁶⁷ *Ibidem*.

¹⁶⁸ *Buere-praetje tusschen een borger en een matroos, aengaende de ghelegentheydt deses tijds* (Knuttel 9125A).

¹⁶⁹ *Het tweede deel der Hollandse oprechtheid* (Knuttel 9124).

¹⁷⁰ *Ibidem*.

“Een bedel-brock, voor heen in ballingschap verwezen,
In wie d’ontnekte vorst, zijn vader, is te lezen,
Vervooght van moorders, zwaait de scepter op zijn troon,
En ziet zoo dom voor uyt op ’t wagglen van de kroon,
En ziet niet dat de bijl, door Karels strot gedreven,
Geslepen is op nieuw, en dreyght op Karels leven.”¹⁷¹

Of:

“Erft ghy uw vaaders lot, het is uw eigen schuld;
Want al deeze oorlog is afgrijslik in Godts oogen.”¹⁷²

Oftewel: “Den kroon ontdekt den koningh, wiens leven is periculeus, en hanght aen een zijden draet.”¹⁷³ Karel II was dus gedwongen voorzichtig te werk te gaan, omdat zijn positie in Engeland nog erg zwak was.¹⁷⁴

Over de handelswijze van Karel II met betrekking tot de oorlog kon in de Nederlanden weinig goeds gemeld worden. Karel II zou zich eerder moeten schamen tegenover andere vorsten, “zo sinisterlijk met zijn koninglijk woord en beloften te spelen,” want “koningen behooren immer niet te liegen, maar haar woord en trouwe aan hare bondgenoten te houden.”¹⁷⁵ Daarentegen betoonde de Engelse koning “ons vaderland de grootste ondankbaarheid, boosheid en wreedheid die men zoude kunnen bedenken, met ons zoo grooten onrechtveerdigen, en kostelijken oorlog, zonder eenige de minste redenen of oorzaak daar toe te hebben.”¹⁷⁶

Naast Karel II is er nog een tweede persoon die zwaar bekritiseerd wordt in de pamfletten: de Engelse afgezant Downing. Downing vertoefde voorafgaand aan en aan het begin van de Tweede Engelse Zeeoorlog in de Nederlandse Republiek, waarbij hij veel informatie over de Nederlandse stand van zaken verzamelde en doorspeelde naar Engeland.¹⁷⁷ Bovendien verspreidde de “valschen Downingh” in Nederland propaganda, “om door sulcke stratageines oneenigheydt / twist / en

---

¹⁷¹ *Leeuw en hondt* (Knuttel 9142).

¹⁷² *Wonderlikke voorzegging* (Knuttel 9121A).

¹⁷³ *Londens puyn-hoop* (Van Alphen 328).

¹⁷⁴ Gijs Rommelse, *The Second Anglo-Dutch War*, 43.

¹⁷⁵ *Het tweede deel der Hollandse oprechtigheid* (Knuttel 9124).

¹⁷⁶ *Ibidem*.

¹⁷⁷ Jones, *The Anglo-Dutch Wars*, 76.

gevecht onder ons te verweeken / en daer mede schelmachtigh profijt te doen.”¹⁷⁸ Deze praktijken werden door de Nederlanders echter niet gewaardeerd.

Downing ging er vanuit dat, door het uitoefenen van druk op de Nederlanders en het versterken van de onrust en tegenstellingen die al in het land bestonden, de Nederlanders liever concessies zouden willen doen aan de Engelsen, dan oorlog te voeren tegen de Engelsen.¹⁷⁹ Downing was het gewend om “te klagen over onse Nederlanders, al is het dat het notoire leugens en valsheden zijn, waarmede hij haar beschuldigd.”¹⁸⁰ Maar deze leugens en valsheden waren Downing als geboren spion met de papelepel ingegoten. Het ging er niet om voor wie hij werkte, uiteindelijk was het voor hem enkel belangrijk om “sijn boose ambitie te voldaan/ en sijn beurse te specken / en te vollen.”¹⁸¹

Ondanks de verwachtingen van Downing en de broer van Karel II, Jacobus van York, dat de Nederlandse Republiek liever concessies zou doen dan in een oorlog verzeild te raken, ging Johan de Witt hier niet op in. Hij was bang dat als hij hiermee één vinger aan de Engelsen zou geven, zij een hele hand zouden nemen.¹⁸² De Engelsen dwongen de Nederlanders door het uitoefenen van deze druk in een oorlog. In de pamfletten zien we regelmatig terug dat de Nederlanders inderdaad de Engelsen aanwijzen als de genen die de oorzaak zijn van “dezen ons zoo schelmachtigen op den hals gedrongen oorlog tegen de onrechtveerdige Engelse,”¹⁸³ een oorlog waarin veel “onnoosel Christenbloet”¹⁸⁴ vloeide.

Engeland was volgens de auteur van *Londens puyn-hoop* sowieso een land dat schuldig was aan het vloeien van erg veel bloed, vooral onder de regeringen van Hendrik IV, Hendrik V, Hendrik VIII en Koningin Maria. Bloed dat ondertussen veelal vergeten was, maar desalniettemin werd het land door “bloed ontheulight”.¹⁸⁵ Geen enkele Engelse regering had tot dan toe “berouw over ’t storten van so veel onnosel en dierbaer bloet gegeven”.¹⁸⁶ En uiteraard hadden de Engelsen door het onthoofden van Karel I “met zijn bloed schavot en blok bespat.”¹⁸⁷

Het “moordziek Engeland” had zulke gruwelen begaan, dat alles “dat van vergooten bloed, zoo roodt is als scharlaaken”¹⁸⁸ en de schepen waren “gevoert met harssnen, bloet en darmen.”¹⁸⁹ In

---

¹⁷⁸ *Neerland, en Engelsman* (Knuttel 9069).

¹⁷⁹ Jones, *The Anglo-Dutch Wars*, 76 en 146-151; Israel, *De Republiek*, 845-848.

¹⁸⁰ *Het tweede deel der Hollandse oprechtheid* (Knuttel 9124).

¹⁸¹ *Neerland, en Engelsman* (Knuttel 9069).

¹⁸² Jones, *The Anglo-Dutch Wars*, 147-148.

¹⁸³ *Het tweede deel der Hollandse oprechtheid* (Knuttel 9124).

¹⁸⁴ *Neerland, en Engelsman* (Knuttel 9069).

¹⁸⁵ *Londens puyn-hoop* (Van Alphen 328).

¹⁸⁶ *Ibidem*.

¹⁸⁷ *Innige gedachten* (Knuttel 9365).

¹⁸⁸ *Wonderlikke voorzegging* (Knuttel 9121A).

de afbeelding van figuur 1 eveneens een verwijzing naar het bloed dat vergoten werd in de oorlog tussen de twee landen. In de afbeelding zien we dat Lion, de leeuw, en Pas-op, de hond, tegenover elkaar staan, klaar om in gevecht te treden. Naast de leeuw (de Nederlandse Republiek) en de hond (Engeland), zien we op de voorgrond Bellijn, die mogelijk de geestelijkheid uitbeeld¹⁹⁰ en afwachtend is voor wat er gaat gebeuren, bang om zelf schade op te lopen.

Als vierde is op de voorgrond Rijntje uitgebeeld, een vos, zeggende:

“Lion dat is mijn mede maet
Ick ben oock van sijn naeste raedt
En valt dit uyt tot sijn geluk
Soo krijg ick licht een brock of stuck
Ick sie wel scherp met minnen bril
Doch wil niet sien maer hou mijn stil.”¹⁹¹

Deze tekst en positie zouden kunnen aanwijzen dat Rijntje Frankrijk verbeeld. Frankrijk sloot een bondgenootschap met de Nederlandse Republiek, maar kwam de Republiek pas later te hulp.¹⁹² In het pamflet *Troef grooten troef* wordt eenzelfde idee aangehaald: “...ick koope mijn voordeel daer by ghenoegh te doen, want terwijlder twee vechten om het been, de derde krijght het licht alleen. [...] daerom dat ick sien, dat ghy noch spelen sult, zoo zal ick met u participeren.”¹⁹³ Frankrijk probeerde bij beide citaten vooral te profiteren en zelf weinig inspanning te leveren.

Als laatste is links de religie afgebeeld, die zich beklaagt over de strijd tussen deze dieren:

“Mijn hert is door ’t verdriet bewoogen
Om dat men om het ryd’lyck goet
Wil gaen vergieten soo veel bloet
Wie hatt dit sonder rou beoogt
De leeuw en pas-op staen gereet
Malkand’ren in de huyt te vatten
[...]

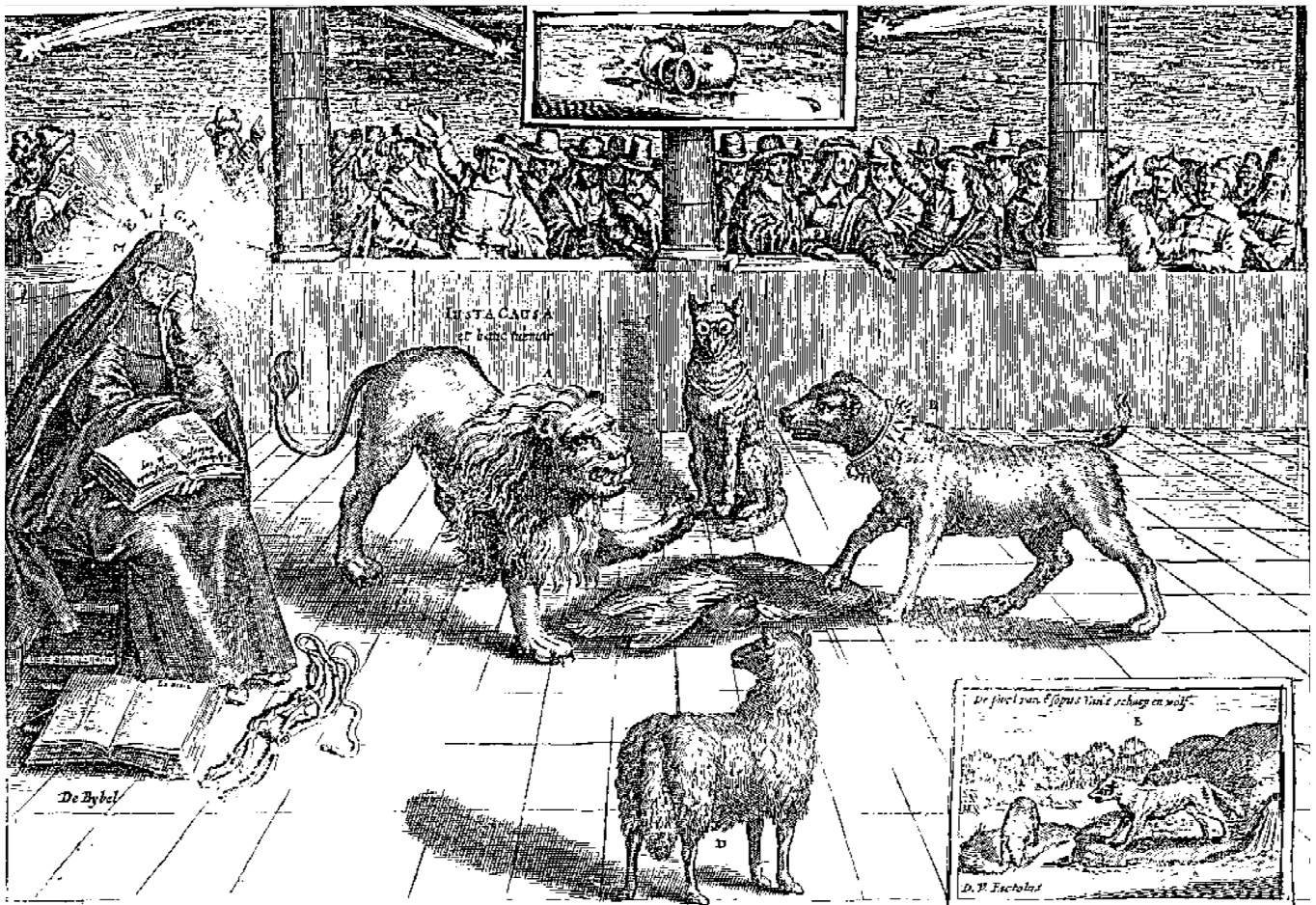
¹⁸⁹ *Leeuw en hondt* (Knuttel 9142).

¹⁹⁰ In de literatuurtraditie van Van den vos Reinaarde staat de bellijn symbool voor de geestelijkheid. Het is mogelijk dat dit een algemeen beeld was in de middeleeuwen, dat ook zijn doorgang vond naar de vroegmoderne tijd. Aangezien de bellijn afwachtend is en naar de religie kijkt in de afbeelding, is het aannemelijk dat de bellijn inderdaad symbool staat voor de geestelijkheid.

¹⁹¹ *Sinne-beelt voor den verstandigen* (Knuttel 9134).

¹⁹² Boxer, *De Ruyter en de Engelse oorlogen*, 54.

¹⁹³ *Troef grooten troef* (Knuttel 8885).

Figuur 2. Sinne-beelt voor den verstandigen, over den oorlog geresen tusschen den Staet van Engelandt, en die van de Vereenighde Nederlanden (Knuttel 9134).

Maer dencken niet eens om het leet
 Dat uyt dees oorlogh staet te wachten
 O al u grooten ongeval
 Dat licht u beyde treffen sal¹⁹⁴

Wat opvalt in dit pamflet, is dat niet enkel de Engelsen de schuld krijgen van de oorlog. De Nederlanders hebben evengoed schuld aan de oorlog en ook zij zullen bloed vergieten.

¹⁹⁴ Sinne-beelt voor den verstandigen (Knuttel 9134).

Roofgelts

In het pamflet *Troef grooten troef* wordt het begin van de Tweede Engelse Zeeoorlog uitgelegd aan de hand van een kaartspel. Er wordt gespeeld “eerst om gelt, ten tweeden om schepen en goederen, ten derden om landt en forten, ten vierden om de heerschappye ende dominie van de gantsche negotie ende navigatie, over alle de gewesten des werelts.”¹⁹⁵ Het pamflet *Troef grooten troef* verhaalt enkel over het eerste en tweede deel van het spel: om geld en daarna om schepen en goederen. De eerste inzet beslaat de schade die de twee landen geleden hebben door elkaars toedoen. Beide landen zetten grote bedragen in, die volledig verantwoord worden. De Nederlander weet meer ‘schadegeld’ in te zetten dan de Engelsman, waardoor de Engelsman hebberig wordt en “geern al dien hoop gelts hebben”¹⁹⁶ wil.

Deze schadebedragen van de Nederlander kwamen deels voort uit de verschillende twisten die de twee landen hadden gehad gedurende de decennia voorafgaand aan de Tweede Engelse Zeeoorlog, maar ook en vooral uit de veroveringen en plunderingen gedaan door Holmes en de Engelse Westindische Compagnie in en rond de Nederlandse koloniën. Na deze veroveringen door Holmes en heroveringen door De Ruyter in verscheidene koloniën, bleven er vijandigheden bestaan tussen de twee landen, want de Engelsen waren “met dezen zoo onrechtveerdigen en ongerechtigen roof en beuit, noch niet te vreden of verzaad sijnde, moesten noch het bloed der Nederlanders hebben.”¹⁹⁷ Zij wilden zich “met ’s nabuurts schâ [...] mesten rijk en vet.”¹⁹⁸

Terwijl Holmes en De Ruyter rondom de koloniën met elkaar in strijd waren, werden op de Noordzee meerdere Nederlandse schepen gekaapt door de Engelsen en meegevoerd naar de Engelse havens:

“Sy mochten de duyvel doen / den Engelsman neemt al wat hy kan / en seght ghy zijt goet prijs / hy heeft wel hondert schepen van ons in sijn havens leggen.”¹⁹⁹

Volgens de pamfletten verdienen de Engelsen hier er goed aan, want zij zeggen:

“Den Engelsman weet niet beter of hy heeft een nieuwe gout-mijn / want het komt hem rijkelijk t’huys.”²⁰⁰

---

¹⁹⁵ *Troef grooten troef* (Knuttel 8885).

¹⁹⁶ Ibidem.

¹⁹⁷ *Het tweede deel der Hollandse oprechtigheid* (Knuttel 9124).

¹⁹⁸ *Bellone aen bant* (Knuttel 9524).

¹⁹⁹ *Buere-praetje* (Knuttel 9125A).

²⁰⁰ Ibidem.

En zelfs dat “heeft hij noch soo langh tijdt / soo sal hy wel soo veel schepen nemen / dat hy met ons eygen gelt kan oorlogh voeren.”²⁰¹ De Engelsen wilden “onsen inwoonderen van bloet en van goet [...] berooven.”²⁰² In een ander pamflet zegt een matroos die net terug is in de Nederlandse Republiek en gediend had op een door de Engelsen gekaapt schip:

“... maer tegenwoordigh kom ick uyt Engelandt / soo dat het geen wonder is dat ick soo pover sie; want ick ben hael uyt geplundert.”²⁰³

Ondanks deze berichten over gekaapte schepen haalden de Engelsen minder profijt uit deze piraterij dan gedurende de Eerste Engelse Zeeoorlog. De vooropgezette kaping bij Bergen mislukte vrijwel volledig en ook vanuit het Middellandse Zeegebied kregen de Engelsen niet alle schepen in handen:

“Daer komt noch goede tijdinge van seer schoone gheladen vloten uyt Middellantse Zee, die den Engelsen dogh noch niet al in gelockt heeft.”²⁰⁴

Alle piraterij leverde, ondanks dat het minder was dan tijdens de Eerste Engelse Zeeoorlog, volgens de Nederlanders wel degelijk veel op voor de Engelsen, zodat zij “zich waande rijk te zijn van overvloed.”²⁰⁵ Engeland was een land waar van oudsher slechts weinige aan konden tippen, zij was er zeer bekwaam in zichzelf te onderhouden. Het land kende van zichzelf geen overvloed aan “welvaren / koorn / volk / goudt/ silver en wat het herte des menschen meer mach behagen; derhalven en ist niet te verwonderen / dat dit volk dagelijks toenemende / in rijkje scheepsvaert / en over groote koopmanschappen / daer door weelderigh en direct is geworden.”²⁰⁶

Met de gewelddadigheden die de Engelsen tijdens en voorafgaand aan de oorlog hadden begaan, hadden zij echter “met bloedt, en roof, [...] [hun] hand gevult.”²⁰⁷ Zoals in de eerste paragraaf was vermeld, werd de brand van Londen als een straf gezien op dit gewelddadige gedrag van de Engelsen. Waar in Londen

De daken, rijk van zijde waren,
Gesteente, gout, en zilveren schat,

---

²⁰¹ Ibidem.

²⁰² *Neerlander, en Engelsman* (Knuttel 9069).

²⁰³ *Buere-praetje* (Knuttel 9125A).

²⁰⁴ *Londens puyn-hoop* (Van Alphen 328).

²⁰⁵ *Wonderlikke voorzegging* (Knuttel 9121A).

²⁰⁶ *Londens puyn-hoop* (Van Alphen 328).

²⁰⁷ *Wonderlikke voorzegging* (Knuttel 9121A).

Bij een gesleept, veel hondert jaren²⁰⁸

werd door de “gloênde tong der vlamme”²⁰⁹ een einde gemaakt aan alle profijten die de Engelsen hadden gehad aan de oorlog met Nederland en ook aan hun anderszins verzamelde rijkdommen, zodat “de schelmen zonde eer, de binn’- en buyte-dieven”²¹⁰ gestraft werden voor hun bloedige daden.

Conclusie

In dit hoofdstuk is een overzicht gegeven van de vijandsbeelden zoals deze in de onderzochte pamfletten zichtbaar waren, beoordeeld aan de hand van de drie categorieën die hiervoor zijn opgesteld. Hierbij moet allereerst worden opgemerkt dat er in de – in dit onderzoek gebruikte – pamfletten over de Tweede Engelse Zeeoorlog veel aandacht wordt besteed aan het eigen land en met name aan de eigen zeehelden, zoals Tromp en De Ruyter, Wassenaar en Opdam. De meeste tekst in de onderzochte pamfletten gaat echter niet specifiek in op een vijandsbeeld of het nationale beeld.

In de categorie over cultureel-religieuze vijandsbeelden kwam het beeld van oude vriendschap en verbondenheid tussen de twee landen in combinatie met het verraad en de ontrouw hiervan door de Engelsen veel aan bod in de pamfletten. De Engelsen hechtten volgens de auteurs weinig waarde aan de vroegere band tussen de twee protestantse landen. Na de brand van Londen in 1666 werd daarnaast in veel pamfletten uitgebreid aandacht besteed aan dit thema. In vrijwel alle teksten hierover werd beweerd dat de Engelsen deze vierdaagse brand als straf van God hadden ontvangen vanwege hun wreedheid en onrechtmatige oorlog tegen de Republiek en de brandschatting en plundering van Westerschelling en de handelsvloot in het Vlie. Over duivels, doggen of staartmannen is slechts af en toe een verwijzing in de teksten te vinden. Er wordt verder vrijwel niet op in gegaan, waardoor dit thema minder relevant is binnen het vijandsbeeld over de Engelsen in de Tweede Engelse Zeeoorlog.

In de onderzochte pamfletten komt het politiek-ideologische vijandsbeeld het frequentst aan de orde. Alle drie de thema’s die binnen deze categorie behandeld werden, Karel II, Downing en het vele bloedvergieten, kwamen regelmatig terug in de pamfletten en kwamen bovendien uitgebreid naar voren. Karel II toonde enkel ondankbaarheid voor de periode van zijn verbanning uit Engeland die hij in de Republiek door had mogen brengen. Het verraad door de onrechtvaardige oorlog die Karel II

---

²⁰⁸ *Londens puyn-hoop* (Van Alphen 328).

²⁰⁹ *Ibidem*.

²¹⁰ *Leeuw en hondt* (Knuttel 9142).

begonnen was tegen de Republiek, werd hem zeer kwalijk genomen. Bovendien had Karel II de anti-Nederlandse George Downing als ambassadeur naar de Nederlandse Republiek gestuurd, een man die niets anders deed dan liegen en kwaad spreken over de Republiek en haar inwoners.

Het derde thema dat binnen deze categorie beslaat het vele bloedvergieten waarvoor de Engelsen in de voorgaande eeuwen al regelmatig hadden gezorgd. Engeland was hiermee een moordziek land dat rood zag van het vergoten bloed. In de oorlog tegen de Republiek die de Engelsen begonnen waren, zou wederom veel bloed vloeien.

Economische vijandsbeelden werden in de pamfletten over de Tweede Engelse Zeeoorlog minder vaak genoemd. De pamfletten gaan binnen deze categorie vooral in op de thema's piraterij, de veroveringen door Holmes en het te verdienen geld aan de oorlog. Deze drie thema's hangen nauw met elkaar samen: De veroveringen in de Nederlandse koloniën door Holmes in 1664 alsmede de kapingen van Nederlandse schepen veroorzaakten veel schade voor de Republiek. De Engelsen waren echter enkel uit op het eigen gewin en zouden liefst de welvaart van de Republiek overnemen.

Het vijandsbeeld tijdens de Tweede Engelse Zeeoorlog is vooral politiek-ideologisch en in iets mindere mate religieus-cultureel gericht. Vrijwel alle pamfletten handelden over de thema's uit deze categorieën. Het economische thema kwam relatief weinig naar voren in de pamfletten en vormde nooit de basis voor de inhoud van een pamflet, in tegenstelling tot de thema's uit de andere twee categorieën, zoals de brand in Londen en de politiek van Karel II of Downing.

5 Vijandsbeelden uit de twee oorlogen in comparatief perspectief

De voorgaande twee hoofdstukken vormden een beschrijving van de vijandsbeelden zoals die in de pamfletten naar voren kwamen in de Eerste en Tweede Engelse Zeeoorlog. Om te kunnen zien of er een verandering te zien is in de vijandsbeelden tussen de twee oorlogen, worden de vijandsbeelden uit de twee oorlogen in dit hoofdstuk met elkaar vergeleken. In tabel 2 is een schematisch overzicht gegeven van de thema's die in de oorlogen naar voren komen. De tabel bevat geen thema's die wel in pamfletten voorkomen, maar niet in het onderzoek behandeld worden.

Thema \ Categorie	Cultureel- Religieus	Politiek- ideologisch	Economisch	Eerste Engelse Zeeoorlog	Tweede Engelse Zeeoorlog
Amboyna		X	X	X	
Barbaars		X		X	
Bedriegen		X		X	X
Bloed vergieten		X			X
Brand Londen	X				X
Cromwell		X		X	
Downing		X			X
Duivel(s)/staarten/ staartmannen/doggen	X			X	X
Geld			X		X
Geluk	X			X	
Gierig			X	X	
Goddeloos/onchristelijk	X			X	
Heerschappij over de zee		X	X		
Holmes			X		X
Ierland/Schotland		X		X	
Jaloezie			X	X	
Kapen/piraterij			X		X

Thema \ Categorie	Cultureel- Religieus	Politiek- ideologisch	Economisch	Eerste Engelse Zeeoorlog	Tweede Engelse Zeeoorlog
Karel I/koningsmoord		X		X	X
Karel II		X			X
Liegen		X		X	X
Meineed		X		X	X
Moordenaars		X			X
Ondankbaar		X			X
Onmenselijk	X			X	X
Onrechtvaardig		X		X	X
Ontrouw/trouweloos	X	X			X
Onvrijheid/slaafsheid		X		X	
Profijt			X	X	X
Rijkdom			X	X	X
Roven/dieven			X	X	X
Schade			X	X	X
Schelmen		X			X
Straf van God	X				X
Terschelling/'t Vlie	X				X
Tiran(nie)		X		X	
Valsheid		X			X
Vergelding		X			X
Verraad	X	X		X	X
Verrijken			X	X	X
Vriendschap/broeders/ bondgenoten	X			X	X
Woede/razernij		X		X	X
Wreedheid		X		X	X

Tabel 2. Gebruikte thema's uit de pamfletten.
X = Wordt behandeld in dit onderzoek.

In de tabel is goed te zien dat de meeste thema's in de pamfletten van zowel de Eerste als de Tweede Engelse Zeeoorlog te vinden zijn. Dit zijn meestal meer algemene vijandsbeelden over Engelsen, zoals

het idee van duivels en staartmannen en het verbeelden van de Engelsen als dieven en roovers. Daarnaast zijn er echter ook enkele thema's die duidelijk bij één oorlog horen. Cromwell met zijn tirannie en de daaronder vallende slaafsheid en onvrijheid voor de bevolking, maar ook de kwestie Amboyna en het idee van gierige Engelsen komen enkel voor in pamfletten die geschreven zijn tijdens de Eerste Engelse Zeeoorlog. Thema's zoals Karel II, Downing en de brand in Londen zien we vanwege hun tijdsbepaling uiteraard alleen terug bij de Tweede Engelse Zeeoorlog, maar ook thema's als het vele bloedvergieten van de Engelsen door de eeuwen heen en het idee dat de Engelsen vals zijn zien we enkel terug in pamfletten uit de Tweede Engelse Zeeoorlog.

De tabel toont geen kwantitatieve of kwalitatieve informatie over de vijandsbeelden, maar deze informatie is uiteindelijk wel het belangrijkste om een goed beeld te krijgen van het vijandsbeeld van Nederlanders over Engelsen tijdens deze twee oorlogen. Zonder kwantitatieve en kwalitatieve informatie over de verschillende thema's is het onmogelijk te zien of er een ontwikkeling te zien is in het vijandsbeeld tussen de twee oorlogen. In dit hoofdstuk zal aan de hand van de thema's die in de voorgaande hoofdstukken beschreven zijn per categorie de vijandsbeelden uit de oorlogen vergelijken. Hierbij zal dezelfde opbouw gebruikt worden als in de twee voorgaande hoofdstukken: eerst zullen de religieus-culturele vijandsbeelden aan bod komen, daarna de politiek-ideologische en als laatste de economische.

Religieus-culturele vijandsbeelden

In de pamfletten die geschreven zijn in zowel de Eerste als de Tweede Engelse Zeeoorlog vinden we verwijzingen terug naar het idee dat Engelsen duivels, staartmannen en doggen zijn, ideeën die afkomstig zijn van het beeld dat Engelsen gevallen engelen zijn en daarmee verbonden zijn met de duivel en de hel. Vooral in de pamfletten geschreven tijdens de Eerste Engelse Zeeoorlog zien we vaak terug dat Engelsen duivels of staartmannen worden genoemd, die de Nederlanders behandelen op een manier waar zelfs de duivel versteld van staat. Dit thema komt in de pamfletten uit de Eerste Engelse Zeeoorlog veel vaker naar voren dan in de pamfletten uit de Tweede Engelse Zeeoorlog.

Pamfletten uit de Tweede Oorlog handelen echter relatief vaker over de vroegere band die tussen de twee landen bestond en afkomstig was uit de tijd van Koningin Elizabeth I dan pamfletten uit de Eerste Oorlog. In de tweede helft van de zestiende eeuw was de Anglicaanse kerk de nationale kerk van Engeland geworden, waarmee het land protestants was geworden. Het protestantisme in beide landen gaf een gevoel van verbondenheid en broederschap in een verder vooral katholiek Europa. In sommige pamfletten uit de Eerste Engelse wordt nog positief naar de band tussen beide landen gekeken en een oproep gedaan de oorlog te staken. Maar in pamfletten uit beide oorlogen overheerst het beeld dat de Nederlanders zich verraden voelen door de Engelsen: tegen broeders

voer je immers niet zomaar oorlog. De Nederlanders hebben liever vrede dan dat ze in een oorlog gedwongen worden.

Deze onrechtvaardige oorlogen veroorzaken in de Tweede Engelse Zeeoorlog een straf van God in de vorm van de brand van Londen in 1666. Dit thema is uiteraard enkel te zien in pamfletten uit de Tweede Engelse Zeeoorlog na het uitbreken van de brand. Vanaf dat moment nemen ze echter wel een substantieel deel van de inhoud van de pamfletten in, waarmee het één van de belangrijkste thema's wordt binnen deze categorie. De Engelsen hebben deze straf zelf veroorzaakt door het dwingen van de Nederlanders in een onrechtvaardige oorlog en het begaan van wreedheden in het Vlie en op Westerschelling.

Van de drie thema's die binnen deze categorie behandeld zijn in hoofdstuk drie en vier komen er twee in pamfletten uit beide oorlogen voor. De nadruk ligt echter in beide oorlogen op een andere thema. Pamfletten uit de Eerste Engelse Zeeoorlog spreken vooral over het thema duivels en staartmannen, terwijl pamfletten uit de Tweede Engelse Zeeoorlog meer ingaan op het thema rondom de verbondenheid die tussen beide landen bestond en het daarmee gepaard gaande Engelse verraad. Het derde thema, over de brand van Londen als straf van God neemt daarnaast een substantiële plaats in de pamfletten uit de Tweede Engelse Zeeoorlog in.

Politiek-ideologische vijandsbeelden

De politiek-ideologische thema's die in de pamfletten naar voren komen verschillen grotendeels per oorlog. Dit is mijns inziens logisch, omdat politiek-ideologische thema's vaak een kortere periode interessant zijn. Vooral politieke zaken verschuiven regelmatig. De politieke situatie was in deze twee oorlogen veranderd. Engeland was in de periode rondom deze twee oorlogen van monarchie naar republiek veranderd, waarna de monarchie in 1660 weer hersteld was. In de Nederlandse Republiek vielen beide oorlogen binnen het Eerste Stadhoudersloze Tijdperk, waarin de macht grotendeels in handen was van de staatsgezinden onder leiding van de Hollandse raadpensionaris Johan de Witt.

De situatie werd daarnaast extra bemoeilijkt door de familieband die bestond tussen het Engelse koningshuis van de Stuarts en het Nederlandse stadhoudershuis van de Oranjes. Beide landen kenden tijdens dit derde kwartaal van de zeventiende eeuw een interne strijd om de macht. In de Nederlandse Republiek werd deze strijd gevoerd tussen staatsgezinden en orangisten en in Engeland tussen monarchisten en rebellen. Deze band tussen de Stuarts en Orangisten en de interne strijd in beide landen werd in de pamfletten niet aangehaald, maar heeft op de achtergrond waarschijnlijk wel degelijk invloed gehad.

In de pamfletten uit de Eerste Engelse Zeeoorlog wordt op politiek-ideologisch gebied veel aandacht besteed aan de moord op Karel I en de daaropvolgende tirannieke en slaafse heerschappij onder Olivier Cromwell. Vrijwel alle geanalyseerde pamfletten uit deze oorlog handelen intensief over deze onderwerpen. De moord op Karel I wordt zeer sterk afgekeurd door de Nederlanders en de moordenaars en nieuwe regering worden afgeschilderd als onmenselijke barbaren vanwege de wreedheid en de onrechtmatige manier waarmee deze moord gepaard zijn gegaan. Als gevolg van deze moord en de nieuwe heerschappij onder Cromwell leven de Engelsen niet langer in een vrije natie, maar leven zij in slaafsheid.

In de pamfletten uit de Tweede Engelse Zeeoorlog zijn een aantal andere thema's te zien. Tijdens deze oorlog is in de pamfletten een negatief beeld verschenen over Karel II. Waar de pamfletten uit de Eerste Oorlog het opnemen voor het koningshuis, willen de Nederlanders in de Tweede Oorlog juist dat de verrader Karel II net zo wordt behandeld als Karel I en vermoord wordt. Al vanaf het begin van zijn regering had Karel II een sterk anti-Nederlandse ambassadeur naar de Nederlandse Republiek gestuurd, genaamd George Downing. Downing wordt in veel pamfletten aangehaald als een vals persoon en een leugenaar. Het derde thema was de pamfletten veel over spreken in de Tweede Engelse Zeeoorlog is het vele onnodige bloedvergieten dat de Engelsen door de eeuwen heen hebben veroorzaakt.

In beide oorlogen vormen de politiek-ideologische thema's belangrijke onderwerpen in de pamfletten. De thema's die behandeld worden in de pamfletten verschillen echter per oorlog door een verschuiving in de politiek. In zowel de Eerste als de Tweede Engelse Zeeoorlog is een deel van de thema's echter wel gericht op de politieke leider van Engeland tijdens die oorlog.

Economische vijandsbeelden

Wat als eerste opvalt bij de vergelijking tussen de economische vijandsbeelden is de kwantiteit ervan in de pamfletten. In pamfletten uit de Eerste Engelse Zeeoorlog worden met grote regelmaat economische thema's aangehaald. Pamfletten uit de Tweede Engelse Zeeoorlog handelen echter minder vaak over deze thema's.

Daarnaast verschillen de economische thema's per oorlog, net als te zien is bij de politiek-ideologische vijandsbeelden. Twee pamfletten uit de Eerste Engelse Zeeoorlog gaan bijvoorbeeld in op de kwestie rond Amboyna uit 1623 als voorbeeld van Engels verraad, terwijl er in de onderzochte pamfletten uit de Tweede Engelse Zeeoorlog niet over wordt gesproken.

Voor de overige thema's is wel een samenhang te zien in thematiek. Zowel de pamfletten uit de Eerste als uit de Tweede Engelse Zeeoorlog verhalen over kaperij en piraterij en het roven en

stelen van de Engelsen. In de Eerste Oorlog worden hierbij vooral de Navigation Act uit 1651 en de daarmee gepaard gaande gevolgen als het lichten van schepen genoemd. De Engelsen worden hierbij sterk afgebeeld als rovers en dieven die alles over hebben voor het eigen profijt. Pamfletten uit de Tweede Engelse Zeeoorlog handelen meer over de acties van Holmes in de koloniën en de piraterij en het kapen van Nederlandse schepen door de Engelsen. In deze oorlog wordt er daarnaast aandacht besteed aan de welvaart die de Engelsen hiermee binnen willen halen: de Engelsen zijn vooral uit op de Nederlandse rijkdom.

Wat betreft de economische vijandsbeelden hebben de meeste thema's uit de verschillende oorlogen een zekere samenhang, maar zijn ze toegespitst op de gebeurtenissen van de eigen oorlog, zoals de Navigation Act bij de Eerste Engelse Zeeoorlog en de acties van Holmes bij de Tweede Engelse Zeeoorlog. In pamfletten uit beide oorlogen komt het beeld naar voren dat de Engelsen dieven, rovers en kapers zijn die voor het eigen gewin gaan.

Conclusie

In deze scriptie heb ik de vijandsbeelden en de overeenkomsten en mogelijke veranderingen daarin tijdens de Eerste en Tweede Engelse Zeeoorlog vanuit Nederlands perspectief onderzocht, zoals die tot uitdrukking kwamen in de tijdens die oorlogen uitgegeven pamfletten. Daarbij heb ik gebruik gemaakt van drie overkoepelende categorieën, te weten: religieus-culturele, politiek-ideologische en economische vijandsbeelden. Binnen deze categorieën werden de thema's die in de pamfletten te zien waren onderverdeeld. In de pamfletten zijn veel verschillende thema's te vinden die vaak een onderlinge samenhang hebben. Tijdens elke oorlog komen er in de pamfletten een aantal van deze thema's sterker naar voren, op welke ik mij in dit onderzoek gebaseerd heb.

Uit dit onderzoek blijkt allereerst dat in de onderzochte pamfletten uit de Tweede Engelse Zeeoorlog de vijandsbeelden minder aanwezig waren. Zij waren wel aanwezig, maar overheersten de pamfletten minder dan de onderzochte pamfletten uit de Eerste Engelse Zeeoorlog. Dit is opvallend, omdat de stukken tekst waarin de vijandsbeelden aanwezig waren, net zo fel waren als de relevante tekstdelen uit de pamfletten uit de Eerste Oorlog.

Een tweede duidelijk verschil tussen de vijandsbeelden uit de twee oorlogen heeft eveneens meer betrekking op het kwantitatieve aspect. Bij de Tweede Engelse Zeeoorlog komen economische vijandsbeelden veel minder vaak naar voren in de pamfletten dan vijandsbeelden uit de overige twee categorieën. In de pamfletten uit de Eerste Engelse Zeeoorlog is dit verschil niet aanwezig. Vijandsbeelden uit de drie categorieën komen daar nagenoeg evenveel aan bod.

Dit verschil is eigenlijk opmerkelijk omdat vaak wordt aangenomen dat de oorlogen gevoerd werden om economische redenen, terwijl dit in de onderzochte pamfletten uit de Tweede Engelse Zeeoorlog minder is terug te zien. De verwachting zou zijn een economisch getint vijandsbeeld meer terug te zien in de pamfletten.

Op de politiek-ideologische thema's na, zijn er veel overeenkomsten te zien tussen de thema's die te zien zijn in de pamfletten uit de twee oorlogen. Zowel de pamfletten in de Eerste als de pamfletten in de Tweede Engelse Zeeoorlog gaan in op het idee dat Engelsen duivels of staartmannen zijn. Bovendien wijzen auteurs in allebei de oorlogen op de vroegere verbondenheid tussen de twee landen die voortkwam uit het protest in beide landen tegen de katholieke geloof en de familieband tussen de Stuarts en de Oranjes. De Nederlanders zien de twee oorlogen, maar vooral de Tweede Engelse Zeeoorlog, als verraad van deze band tussen de twee landen. Ondanks dat deze thema's tijdens beide oorlogen naar voren komen, wordt tijdens de Eerste Engelse Zeeoorlog meer aandacht

besteedt aan het idee van Engelsen als duivels en staartmannen en tijdens de Tweede Engelse Zeeoorlog meer verwezen naar de vroegere verbondenheid tussen de twee landen.

In pamfletten uit de Eerste Engelse Zeeoorlog zijn binnen deze categorie vooral deze twee thema's te zien. Pamfletten uit de Tweede Engelse Zeeoorlog benoemen vanaf september 1666 nog de brand in Londen. Deze brand neemt vanaf dat moment in veel pamfletten een belangrijke plaats in. De Nederlanders zien de brand als straf van God voor het voeren van de oorlogen tegen de Republiek en het aangericht leed in 't Vlie en Westerschelling.

De economische vijandsbeelden zijn toegespitst op de situatie tijdens de eigen oorlog, maar vertonen wel gelijkheid tussen een deel van de thema's. In pamfletten uit beide oorlogen worden de Engelsen wegezet als rovers en dieven die uit zijn op de Nederlandse rijkdom. Tijdens de Eerste Oorlog echter naar aanleiding van de Navigation Act uit 1651 en de daaruit voortvloeiende acties van de Engelsen, gedurende de Tweede Oorlog vanwege de acties van Holmes in de koloniën en het kapen van Nederlandse schepen.

In de Eerste Engelse Zeeoorlog wordt daarnaast echter in twee pamfletten aandacht besteed aan de Amboyna-kwestie uit 1623, terwijl daar in de onderzochte pamfletten uit de Tweede Engelse Zeeoorlog niets staat. Daar deze kwestie belangrijk genoeg was om er dertig jaar na datum volledige pamfletten aan te besteden, kan ik mij niet voorstellen dat geen enkel pamflet uit de Tweede Engelse Zeeoorlog de oorlog hiermee vergelijkt. Om dit te achterhalen zal echter een groter onderzoek gewenst zijn.

In de categorie met politiek-ideologische vijandsbeelden zien we wel degelijk verschil tussen de thema's. De thema's zijn hier meer gericht op de politieke situatie ten tijde van de oorlog waarin de pamfletten geschreven zijn. Desondanks is in beide oorlogen te zien dat het vijandsbeeld zich in elk geval ten dele richt op de heerser van dat moment. Zo keren de Nederlanders zich tijdens de Eerste Engelse Zeeoorlog sterk tegen de tiran Cromwell, terwijl ze de moord op Karel I veroordelen. In de Tweede Engelse Zeeoorlog keert men zich juist tegen de heerser van dat moment, Karel II, die hen verraden en ondankbaar behandeld heeft door deze oorlog te voeren.

De overige thema's zijn ook sterk verschillend. Tijdens de Eerste Oorlog wordt er gesproken over de vrije Nederlandse Republiek en de slaafse, onderdrukte Engelse samenleving onder Cromwell. De pamfletten uit de Tweede Engelse Zeeoorlog handelen nog over George Downing, de anti-Nederlandse ambassadeur en het vele bloed dat de Engelsen door de eeuwen heen hebben vergoten.

Uit dit onderzoek kan geconcludeerd worden dat de vijandsbeelden die in de pamfletten uit de twee oorlogen te zien zijn vaak overeenkomsten vertonen, zoals binnen de religieus-culturele en economische categorieën, maar dat ze zich vaak toespitsen op de gebeurtenissen die spelen rondom de oorlog waarin de pamfletten geschreven zijn. Daarnaast zijn er ook een aantal thema's te vinden die slechts in één oorlog aan bod komen en die heel duidelijk gericht zijn op de situatie zoals die is in de tijd waarin de pamfletten geschreven zijn, zoals de moord op Karel I of de brand van Londen.

Bovendien is er in pamfletten uit de Eerste Engelse Zeeoorlog sprake van een vrij gelijkmatige verdeling van de vijandsbeelden die naar voren komen over de drie categorieën, terwijl er in de pamfletten uit de Tweede Engelse Zeeoorlog meer aandacht is voor vijandsbeelden die een religieus-culturele of politiek-ideologische invalshoek hebben.

Dit onderzoek heeft een begin gemaakt met onderzoek naar het Nederlandse vijandsbeeld over de Engelsen in de Eerste en Tweede Engelse Zeeoorlog. De conclusies die hieruit getrokken zijn, zijn gebaseerd op een kleine selectie pamfletten uit de in totaal respectievelijk 150 en 200 relevante pamfletten uit beide oorlogen. In dit onderzoek is aan het licht gekomen dat er zowel overeenkomsten als verschillen te zien zijn in het vijandsbeeld in beide oorlogen. Daarnaast lijken de economische vijandsbeelden in de Tweede Engelse Zeeoorlog ondergeschikt aan de religieus-culturele en politiek-ideologische vijandsbeelden. Door de geringe omvang van dit onderzoek kan nooit een compleet beeld gegeven worden van het vijandsbeeld tijdens de Eerste en Tweede Engelse Zeeoorlog. Om een completer beeld te krijgen van de vijandsbeelden tijdens deze twee oorlogen is daarom aanvullend onderzoek gewenst, waarin meer pamfletten worden geanalyseerd.

Daarnaast zou het interessant zijn om de Derde Engelse Zeeoorlog bij het onderzoek te betrekken om te onderzoeken of het beeld tijdens deze oorlog veranderd is. In deze periode is de positie van de Nederlandse Republiek immers veranderd. Zij wordt ten eerste aangevallen door drie tegenstanders, waarvan de Engelsen er slechts één zijn. Bovendien wordt tijdens deze oorlog Willem III verheven tot stadhouder, waardoor de relatie tot Karel II mogelijk veranderd is.

Een andere uitbreiding zou gedaan kunnen worden door de auteurs van de pamfletten in het onderzoek te betrekken en daarmee de interne politieke verhoudingen in de Republiek ten tijde van de oorlogen uitgebreider bij het onderzoek te betrekken. De Nederlandse Republiek bevond zich tijdens de Engelse Zeeoorlogen in het stadhouderloze tijdperk en kende een binnenlandse strijd tussen staatsgezinden en orangisten. De positie van een auteur in deze strijd, bepaald mogelijk zijn vijandsbeeld.

Deze mogelijkheden voor aanvullend onderzoek tonen aan dat er nog veel interessant materiaal onontdekt is over de Engelse Zeeoorlogen. Mijn hoop is dat dit onderwerp in de komende jaren, door mij of een ander, verder onderzocht zal worden, zodat er meer inzicht komt in het

vijandsbeeld vanuit Nederlands perspectief alsmede er meer inzicht komt in het Nederlandse perspectief van de Engelse Zeeoorlogen.

Bibliografie

Pamflettencatalogi

Alphen, G. van (Van Alphen), *Catalogus der pamfletten van de Bibliotheek der Rijksuniversiteit te Groningen*.

Knuttel, W.P.C. (Knuttel), *Catalogus van de pamfletten-verzameling berustende in de Koninklijke Bibliotheek*.

Pamfletten

Knuttel 6956, *Een acte tot vermeerderinge vande schepen, ende encourageringe van de navigatie van dese natie. Getranslateerd uyt de originele Engelsche copye* (1651).

Knuttel 7136, *Beknopt verhael, van de scheeps-acte, voorgevallen tusschen d'Hollants en Engelsche schepen*.

Knuttel 7200, *Journal ofte waarachtige beschrijvinge van de gruwelijke conspiratien der Engelsche* (1652).

Knuttel 7201, *Engelsche-duymdrayery* (1652).

Knuttel 7204, *Christelijcke en politieke redenen, waer om dat Nederlandt en Engelandt tegens malcanderen niet moghen oorloghen* (1652).

Knuttel 7212, *Engelschen alarm: of oorlogs-teyken te bespeuren* (1652).

Knuttel 7218, *'t Beseten Engeland*.

Knuttel 7276, *Uytbeeldinge van de hoogmoedige Republijck van Engelandt*.

Knuttel 7434, *Een goede balsam op een quade wonde* (1653).

Knuttel 8880A, *Acte van represalie van syn majesteit van Groot-Brittanjen* (1664).

Knuttel 8885, *Troef grooten troef, tusschen Engelandt en Hollandt* (1664).

Knuttel 9016, *Placaet* (1665).

Knuttel 9069, *Nederlander en Engelsman t 'samen redenkavelende over den zee-strijt den 13 junij 1665. Iest voorgevallen* (1665).

Knuttel 9121A, *Wonderlikke voorzegging, gedaan binnen Londen, door de hof-nar van Karel Stuart*.

Knuttel 9124, *Het tweede deel der Hollandse oprechtigheid* (1666).

Knuttel 9125A, *Buere-praetje tusschen een borger en een matroos, aengaende de ghelegentheydt deses tijds*.

Knuttel 9134, *Sinne-beelt voor den verstandigen*.

Knuttel 9142, *Leeuw en hondt*.

Knuttel 9356, *Kort doch waarachtig verhaal* (1666).

Knuttel 9361, *Londens puyn-hoop oft Godts rechtvaerdige straffe*.

Knuttel 9363, *Op 't afbranden van Londen*.

Knuttel 9365, *Innige gedachten, geuittet over den brand van Londen* (1666).

Knuttel 9524, *Bellone aen bant* (1667).

Van Alphen 258, *Engelants verkrachting ofte aen-sprake van de vrye Nederlanders, aen de rechtsinnighe Engelsche* (1653).

Van Alphen 259, *Den bedroefden Hollander, en redelijcken Engelsman*.

Van Alphen 328, *Londens puyn-hoop, oft Godts handt over deselve, in 't verbranden der stad*.

Secundaire literatuur

Beukers, Drs. E., e.a., *De bosatlas van de geschiedenis van Nederland. Een ontdekkingsreis in het verleden van ons land in kaarten en beelden* (Groningen 2011).

Boxer, C.R., *De Ruyter en de Engelse Oorlogen in de Gouden Eeuw* (Hilversum 1976, vert. van *The Anglo-Dutch Wars of the 17th century 1652-1674* (Londen 1974)).

Boxer, C.R., 'Public opinion and the Second Anglo-Dutch War 1664-1667' in: *History Today* XVI, 9 (sept. 1966) 618-626.

Deen, Femke e.a., *Pamphlets and politics in the Dutch Republic* (Leiden 2011).

Deursen, A. Th. Van, *De last van veel geluk. De geschiedenis van Nederland 1555-1702* (Amsterdam 2004).

Duursma, Mark, 'Trofee of gestolen goed uit Chatham', *NRC Handelsblad*, 15-03-2012.

Groenveld, S., *Evidente factiën in den staet*. Sociaal-politieke verhoudingen in de 17^e-eeuwse Republiek der Verenigde Nederlanden (Hilversum 1990).

Harline, Craig E., *Pamphlets, printing, and political culture in the early Dutch Republic* (Dordrecht 1987).

Harms, Roeland, *Pamfletten en publieke opinie. Massamedia in de zeventiende eeuw* (Amsterdam 2011).

Israel, Jonathan I., *De Republiek 1477-1806* (Franeker 1996, vert. van *The Dutch Republic. Its rise, greatness, and fall, 1477-1806* (Oxford 1995)).

Israel, Jonathan I., *Dutch primacy in world trade 1585-1740* (Oxford 1989).

Jones, J.R., *The Anglo-Dutch Wars of the seventeenth century* (Londen 1996).

Meijer Drees, Marijke, *Andere landen, andere mensen. De beeldvorming van Holland versus Spanje en Engeland omstreeks 1650* (Den Haag 1997).

Pincus, S.C.A., 'Popery, trade and universal monarchy: The ideological context of the outbreak of the Second Anglo-Dutch War' in: *The English Historical Review* vol. 107, nr. 422 (January 1992) 1-29.

Pincus, S.C.A., *Protestantism and patriotism. Ideologies and the making of English foreign policy, 1650-1668* (Cambridge 1996).

Prak, Maarten, *De Gouden Eeuw. Het raadsel van de Republiek* (Nijmegen 2002).

Reinders, Michel, *Gedrukte chaos. Populisme en moord in het rampjaar 1672* (Amsterdam 2010).

Rommelse, Gijs, *The Second Anglo-Dutch War (1665-1667). International raison d'état, mercantilism and maritime strife* (Hilversum 2006).

Wilson, C., *Profit and power. A study of England and the Dutch Wars* (Londen 1987, eerste editie 1957).

Bijlage 1 Chronologie Eerste Engelse Zeeoorlog

Geleverde slagen

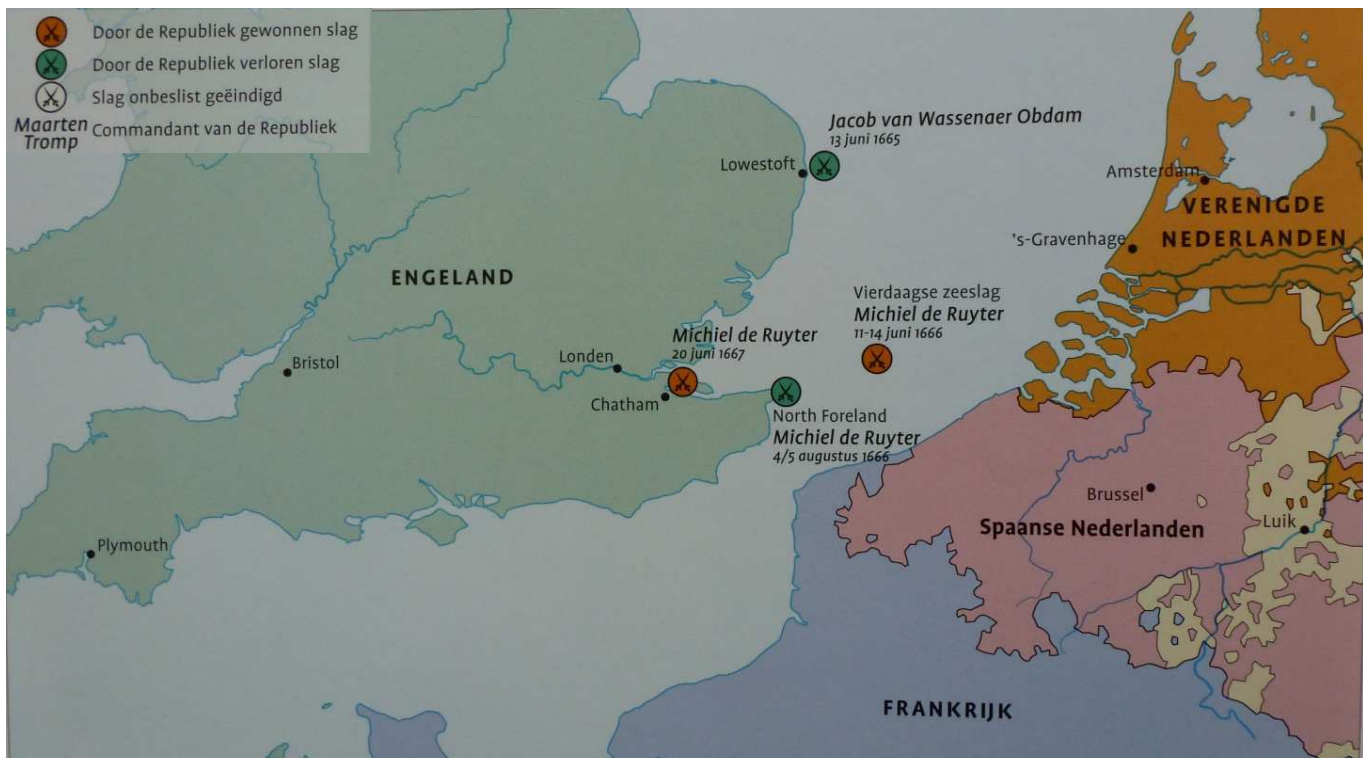
Figuur 3. Geleverde slagen in de Eerste Engelse Zeeoorlog. Bron: Drs. E. Beukers e.a., *De bosatlas van de geschiedenis van Nederland. Een ontdekkingsreis in het verleden van ons land in kaarten en beelden* (Groningen 2011) 268.

Overige belangrijke data

1649	Januari	Karel I geëxecuteerd
		Olivier Cromwell staatshoofd Engeland, Ierland en Schotland
1650	November	Stadhouder Willem II overleden
1651		Onderhandelingen Nederlandse Republiek en Engeland
1651	Augustus	Navigation Act
1652	Juni	Oorlog
1653		De Witt Raadpensionaris van Holland
1654	April	Verdrag van Westminster
	Mei	Akte van Seclusie aangenomen door Staten van Holland

Bijlage 2 Chronologie Tweede Engelse Zeeoorlog

Geleverde slagen

Figuur 4. Geleverde slagen in de Tweede Engelse Zeeoorlog. Bron: Drs. E. Beukers e.a., *De bosatlas van de geschiedenis van Nederland. Een ontdekkingsreis in het verleden van ons land in kaarten en beelden* (Groningen 2011) 268.

Overige belangrijke data

1660	Juni	Karel II koning van Engeland, Ierland en Schotland
	December	2 ^e Navigation Act
		George Downing als ambassadeur naar Nederlandse Republiek
1661-1662		Onderhandelingen
1663		Verdrag Nederlandse Republiek en Frankrijk
		Staple Act
1664		Aanval Holmes op Nederlandse bezittingen Afrika
	Juli	Inname Nieuw Amsterdam door Engelsen
		Aanval De Ruyter op Engelse bezittingen Afrika

1665	Maart	Oorlog
		Pestepidemie Londen
1666	Januari	Frankrijk sluit zich aan bij de Nederlandse Republiek
	Augustus	Vernietiging Nederlandse koopvaardijsschepen in 't Vlie en brandstichting en plundering Westerschelling
	September	Brand Londen
1667	Juli	Vrede van Breda
	Augustus	Eeuwig Edict

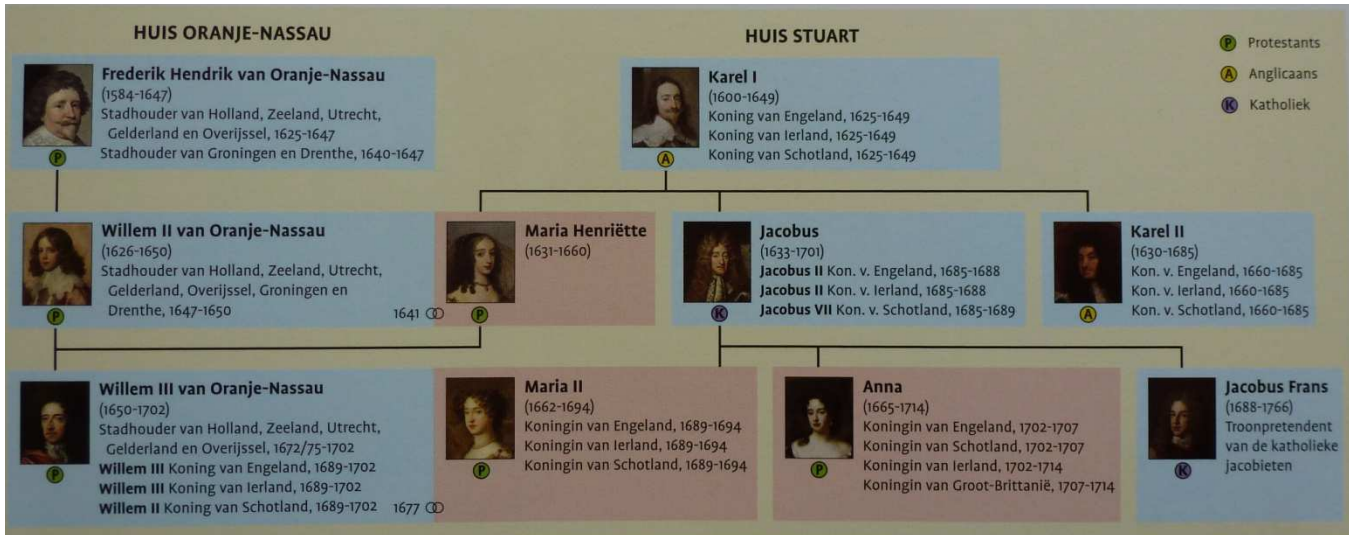
Gevolgen Verdrag van Breda

Figuur 5. Gevolgen van het Verdrag van Breda. Bron: Drs. E. Beukers e.a., *De bosatlas van de geschiedenis van Nederland. Een ontdekkingsreis in het verleden van ons land in kaarten en beelden* (Groningen 2011) 269.

Bijlage 3 Relatie tussen het Huis Oranje-Nassau en het Huis Stuart

Figuur 5. Relatie tussen het Huis Oranje-Nassau en het Huis Stuart. Bron: Drs. E. Beukers e.a., *De bosatlas van de geschiedenis van Nederland. Een ontdekkingsreis in het verleden van ons land in kaarten en beelden* (Groningen 2011) 269.